

Dragiša Božić

PREŽIVELI GOVORE

Elektronsko izdanje

U Moravcima 2017.

PREDGOVOR

Poštovani čitaoci, pred vama je knjiga o „malim ljudima“ i njihovim velikim stradanjima. Ovo je moja treća knjiga potresnih svedočanstava o crvenom teroru u Srbiji (i Jugoslaviji) koji obuhvata period od jeseni 1944-te, pa sve do Staljinove smrti, marta 1953. godine, a u nešto blažoj formi još 3-4 godine, tačnije do delimične destaljinizacije Sovjetskog saveza. Jer, i posle „bratske svađe“ 1948. godine, jugoslovenski komunisti su svojom unutrašnjom politikom u svemu pokazivali Rusima da su na istom proleterskom putu u komunizam, da nisu prešli u imperijalistički tabor kako su ih „braća Sovjeti“ optuživali.

U knjizi *Preživeli govore* su tužna i potresna kazivanja nevinih koji su, srećom, izbegli crveni metak, ali, nažalost nije ih mimoišao teror OZNE, UDBE, tzv. Narodne odbrane, često i Mesnog odbora u koji su zasele zle komšije i osvetoljubivi rođaci. Novodošla crvena vlast bila je nemilosrdna prema svakom za koga su pretpostavljali da im neće bespogovorno služiti, pa ma to bile i maloletne osobe kao i što su kazivači u ovoj knjizi.

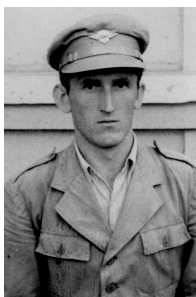
U ispovesti Staniše Markovića (*Najmlađi robijaš*), Olge Petrović (*Maloletna zatvorenica*) i Ranka Jocića (*Osakaćena mladost*), vidi se kako neki ljudi, u određenim okolnostima postaju zveri.

U kazivanju Jovana Danilovića (*Nepravda teče*), njegove posleratne muke bile su znatno blaže nego u prve tri priče, ali su zato „lepo raspoređene“ od 1944. pa sve do kraja dvadesetog veka, a neke nepravde su prisutne i do ove 2015. godine. Jovana i njegove sudbina nije mazila, a ni okolnosti, što je dovelo do toga da je svaku nepravdu, a bilo ih je na pretek, doživljavao i doživljava vrlo emotivno, što se vidi iz njegovog kazivanja. Iz Jovanovog životopisa se ne oseća osvetoljubivost i neoprostenost, već samo žal što nepravda i dalje teče. Čini se kada bi se ispravile one nepravde, koje je moguće ispraviti, i

Jovan bi lakše zaboravio izgubljene godine. Zato mu ne treba suviše zameriti na širem komentarisanju napisanom na poslednjim stranicama njegove ispovesti, jer on kao da govori u ime hiljade i hiljade oštećenih na sličan način.

April 2015. godine

Dragiša Božić

NAJMLAĐI ROBIJAŠ

U leto 2006. godine zapisivač se dva puta sreo sa sedamdesetpetogodišnjim Stanišom Markovićem iz Novog Beograda. Tih, smiren, narušenog zdravlja. Da nije tužnog osmejka nikada čovek ne bi pomislio da je Staniša imao paćeničko detinjstvo i upropašćenu mladost. Iz dugih razgovora, bolje reći Stanišinih monologa i pisanih prisećanja, iznosimo njegovu muku dugu 13 godina, od 1944. do 1957. godine – vreme najvećeg crvenog terora sprovedenog nad svojim, srpskim, narodom.

Muke moje i moje porodice započele su u jesen 1944, odmah po dolasku partizana u moj rodni kraj, u okolini Ivanjice. Moje selo je Kosovica, gore uz Moravicu ka Goliji. Naša kuća bila je najbolje stojeća u selu: devet hektara obradive zemlje i skoro toliko šume i pašnjaka. Otac mi se zvao Ćiro, majka Angelina – Gina od Bogdanovića iz Sivčine. Imao sam dva starija brata, Milana 21. i Miliju 22. godište. Sestre Stanimirka (bila već udata), Natalija i Kosa bile su, takođe, starije od mene. Ja sam rođen 1931. i dolaskom partizana 1944. bilo mi je 13 godina, taman dorastao da čuvam stoku. Naša kuća je bila nekako na iskrajku sela, zaklonjena šumom, ali ipak, na udaru puteva i prolaza. Kao dete se sećam da za vreme okupacije nije bilo vojske koje nisu tuda udarale; svima je moj otac morao davati što traže, najviše hranu, neki, boga mi, voleli i domaću rakiju, naročito Bugari koji su do jeseni 1943. boravili u tom kraju.

Kada su Bugari počeli pripreme za odlazak iz našeg sela, neko je na njih pripucao; ni dan danas se ne zna koje to bio i sa kojom namerom. Bugari pokupe 73 čoveka iz sela i oteraju u zatvor u Ivanjicu. Za njima su odmah otišli: učitelj iz Kosovice, Desimir Randić i seljak, Marinko Đokić, da mole bugarskog komandanta Cvetka Vlačkova da ove ljude puste, jer nisu ništa skrivili. Cvetko je obojici rekao da se vrate u selo i dovedu mog oca, Ćira i da on posvedoči i garantuje da zatvoreni ljudi nisu ni u kakvim naoružanim grupama, da su obični seljaci, poštteni, mirni domaćini. Sva trojica su odmah otišli u Ivanjicu i moj otac je stavio svoj potpis što je Vlačkov tražio. Bugarski komandant je rekao da su trojica već streljani: Gago Pantović i braća Radomir i Cvele Martinović, a da će ostali, njih 70, biti pušteni sutradan ujutru. Tako je i bilo. Ovaj detalj iz 1943. navodim, jer će se kasnije videti kako nam se jedan od spasenih odužio.

Te jeseni, 1943, mog brata Milana odrede četnici da sa još dvojicom seljaka nenaoružani drže stražu na jednoj seoskoj raskrsnici. U noći, naiđu četnici i njihov komandant, poručnik, Manojlo Milosavljević, zvani „Muderez“, naredi mom bratu da skinе cokule i preda njima, a njemu, bosom – samo u vunenim čarapama, utrpaju neki akt u ruke i da po snegu ode osam kilometara do sela Staniće. Tamo ga drugi četnički komandant uputi preko 10 kilometara u selo Bratljevo, pa odatle natrag kod Mudereza u Kosovicu. Celu noć je išao po snegu i hladnoći; čarape su već u prvim kilometrima bile poderane, onako bos, nekih 25 kilometara. Brat je došao kući tek ujutro i odmah legao u krevet. Dobio je zapaljenje pluća i zglobova.

Dolaze partizani

U proleće, u aprilu 1944, neka partizanska jedinica se beše probila otud iz Bosne u Moravički kraj. Tada sam prvi put video partizane i zapazio njihovo ponašanje; zapamtio sam dobro kada su pitali majku, gde ti je muž, a ona kaže da je otišao u Ivanjicu kod doktora Božidara i Drage Spasovića da

prepišu lekove sinu koji leži u postelji. Smeška se partizan cinično i kaže mojoj majci: „Jes, jes, otišao je da nas prijavi Nemcima“. Izgleda da je već tada neko pružio prst na našu kuću. Tada su nam uzeli jedno june, jednu svinju, dve ovce, masti, sira, kajmaka, brašna, nešto oko desetak litara rakije, vele da ispiraju rane. Za sve oduzeto su nam dali pisanu potvrdu i rekli da će sve to biti plaćeno kad zemlja bude oslobođena od okupatora. Naravno da od tog obećanja, kasnije, nije bilo ništa.

Brat Milija se bio sklonio da ga ne mobilišu, a za mene moja majka jedva izmoli partizanskog komandanta da me, kao dete od 13 godina, ne oteraju da im pokazujem puteve do nekih sela. Posle nekoliko dana, na sam Đurđevdan, brat Milan je umro.

Dođe jesen, 1944. godine. Stigoše opet partizani, ovog puta konačno, kao oslobodioci. Kažem „kao“ jer za mene, našu kuću i mnoge druge u narednih 13 godina počele su najveće muke i progoni. Mobiliju Miliju i oteraju na front u Bosnu. Sa njim je bio i Živorad, sin Radosava Markovića. U toku zime, početkom 1945. Milija dođe kući zbog ranjavanja ruke i ispriča kakve sve muke preživljavaju u borbama u Bosni. Radosav odluči da ide da traži sina: ponese hrane, odelo, džemper, rukavice, čarape... Nađe jedinicu, ali ne i sina, a u komandi nisu hteli da kažu, ili nisu znali, gde je Živorad, ni šta je s njim. Radosav se vrati kući ubeđen da mu je sin poginuo. Odmah se propio od tuge za sinom. Kad su ga jednom pozvali u Mesni odbor bio je ubeđen da će mu tamo i zvanično saopštiti za Živoradovu pogibiju, pa se toliko napije i usput upadne u jednu jarugu i tu skonča svoj život. Kasnije je ispalo da je sin živ.

E, da se vratim tamo gde sam stao sa pričom. Te jeseni, kad su došli, partizani su odmah, tu na brdu sela, oduzeli kuću nekim dobrostojećim Perkovićima. Dole je bio kameni podrum, gore sobe brvnare. Na spratu Mesna Ozna, u podrumu zatvor. Glavni oznaš sa nadimkom „Šljuka“, do njega isto tako ozloglašeni „Jovaš“, prava imena su, valjda, skrivali. Tada, u početku, lov na ljude, uglavnom dobre domaćine koje su

nazivali reakcionarima i narodnim neprijateljima, vršila je nama nepoznata, partizanska vojska. Govorilo se da među njima ima dosta Šiptara sa Kosova, a zna se da je najviše njih bilo iz našeg kraja – zemljaka iz Brezove, rodnog sela Stambolića. Čuo sam od starijih kad su za njih govorili da „kuda prođu, tu trava ne raste“. Naše selo Kosovica nije imalo neke predratne komuniste, pa je Ozna za svoje saradnike pridobijala najveće seoske skitnice, ološ, golaće i neradnike; ti su nas najviše i tužakali kod Šljuke. Malo, malo pa oca zovu na saslušanje. Optuživali su ga da saraduje sa zaostalim četnicima kojih je tada bilo još na našem terenu. Maltretirali su i brata, ranjenog Miliju.

Tokom 1945, kada se očekivalo da teror popušta, nailazilo je sve gore i gore. Namnožilo se ulizica, pa je i tužakanja bilo sve više i više. Znali su oznaši da napuste brade i kose, stave kokarde i redenike i da svraćaju kod domaćina, bivali su i kod mog oca. Otac je znao ko su, te ih nije ni prijavljivao, pa ga je, navodno zbog toga, Šljuka pozivao i prebijao.

Za dve godine tri konfiskacije

U strahu i pod stalnim pretnjama i maltretiranjima dogurasmo do pred kraj 1945. Ali, 13. decembra, na Svetog Andreju, kada je bio veliki sneg i mraz, nama izvrše prvu veliku konfiskaciju; rekoše 30 posto imovine: namirnice, seno, šašu, alat, pribor za rad, pokućstvo... Mobilisali su tada preko 30 seoskih zaprega da sankama i volovima sve oduzeto oteraju u Ivanjicu u magacin Darinke Petrović, kojoj su pre toga sve opljačkali. Od tih tridesetak rabadžija bio sam i ja sa svojih 14 godina. Ceo dan su tovarili našu imovinu i pred mrak je ceo karavan krenuo ka Ivanjici. U neko doba noći, čim smo prošli Međurečje u Manjanomskom polju nas zaustave. Nisu dozvolili da iko izvrze volove iz jarma, oni jadni onako sa jarmovima na vratu umorni ležu u sneg. Svako je morao da stoji pred svojim volovima da se mrzne, nisu dali ni da hodamo. Izdvojili su neke

ljude da skupljaju drva i da njima – sprovodnicima lože vatru. Meni su noge bile skroz ukočene, čudim se kako sam se sutradan vratio u selo.

Druga konfiskacija: opet 30 posto, opet od oka i opet na praznik, na Uskrs, 21. aprila 1946. godine. Tada su u Ivanjicu oterali oca i brata, a majku, sestre i mene u Perkovića kuću u Oznu, ne znam, možda se već tada zvala Udba. Svejedno, Šljuka i Jovaš su bili isti i još gori. Da ne zaboravim: imali smo tada u selu i Mesni narodnooslobodilački odbor; predsednik je bio Vojin Pantović, čestit čovek, ali tada se predsednici nisu ništa pitali, sva vlast mesnog odbora je bila u rukama sekretara Dimitrija Pantovića. Mislim da je Dimitrije bio najviše protiv naše kuće. Hteo je da zaboravi, smetalo mu valjda, što je i on jedan od onih 70 seljaka koje je moj otac spasao da ih Bugari ne streljaju; smetalo mu da mu u biografiji stoji da ga je spasavao čovek domaćin i nekomunista.

Treću konfiskaciju su nam izvršili opet na praznik – Sveti Jovan – Usekovanje, 11. septembra 1947. Opljačkali su nam sve, sto posto. Nije ništa ostalo od stoke, ni zrno žita, ni kutlača brašna, sve pokretno, sem vrata i prozora. Taj Dimitrije uzeo tiganj, vitla njime, smeje se i kaže: „U ovome ćemo u Mesnom odboru da pržimo jaja“. Istog časa oterali su i zatvorili u Ivanjicu oca i brata, kod opustošene kuće ostale samo snaha Nata, Milijina supruga, sa dvoje maloletne dece: Milomirka od dve godine i Srboljub od godinu dana. Kažem da je ostala samo snaha sa malom decom, jer majku Ginu, obe sestre i mene sproveli su pravo u Perkovića kuću – u mesnu Udbu. Pred Šljuku su nas sprovela dva milicionera; znam samo da se jedan zvao Milovan, a drugi se prezivao Perović, žao mi je što sam im zagubio trag, jer su u onom zlu bili više nego dobri ljudi. Čim smo stigli u dvorište Udbe, Šljuka zgrabi majku za ramena, baci je na zemlju, šutnu je nekoliko puta nogom, zatim je podiže, opet uhvati za ramena i počeo je udarati o tarabu. Mi deca udarismo u vrisku, a Šljuka naređuje onoj dvojici milicionera: „Šta čekate, udrite tu bandu!“. Onda onaj Perović reče Šljuki da

je njima glavni šef naredio da ne smeju nikog tući, te Šljuka odgurnu majku i podviknu: „Teraj reakciju u podrum!“. U podrumu ljudi, žene, deca, ne liče na samu sebe: okrvavljeni, u podlivima, isprebijani, gladni, prljavi, leleču od bolova, smrad da se onesvestiš. Celu noć su odrasle vodili jednog po jednog na mučenje. Odozgo su ih najčešće donosili ili dovlačili do vrata podruma i ubacivali unutra kao vreće, a onda vodili drugog pred Šljuku i Jovaša. Nas četvoro u toku noći nisu dirali. Pred zoru ona dva milicionera određena da mene, majku i sestre teraju u Ivanjicu. Majka izubijana nije mogla da hoda peške, pa su doveli konjče sa samarom, pa nju na kljuse. Kad smo došli do mesta koje se zove Palibački Grob, tu zastanemo, umijemo se i ona dva milicionera, Milovan i Perović, nam daju da sa njima jedemo, bile neke konzerve.

Najmlađi robijaš

Bio je to 12. septembar 1947. godine, petak, pijačni dan u Ivanjici. Kažu nam naši sprovodnici da idemo sami iza njih, da ne vidi narod da nas sprovode, da pomisle da smo lopovi i zlikovci, da pređemo ispred njih tek pred samim zatvorom. Zatvor je bio u jednoj garaži, pun naroda izmučenog i isprebijanog. Majka, sestre i ja, dečak od 16 godina, bili smo tu punih 17 dana i noći, a da nas niko nije ništa pitao, niti saslušavao: ćutiš, strepiš, gladiješ... Koliko se sećam odatle nikog nisu vodili na saslušanje, pa da ga ponovo tu vrate, već svaku noć prozovu neku grupu, čujemo kako ih napolju trpaju u neki kamion. Kasnije smo doznali da su ih terali u Čačak, kao na sud, a presude su bile, uglavnom, na smrt streljanjem pa u Moravu ili neko bezimeno groblje. Kroz taj pakao su prošli mnogi nevini ljudi Moravičkog kraja, da im se nikakvog traga ne zna, ni pisane presude, ni groba. Oca koji je bio zatvoren u nekoj drugoj prostoriji, u međuvremenu su pustili kući, gde je, kako rekoh, bila ostala samo snaha Nata sa dvoje male dece. Brata Miliju, ranjenika iz Bosne, su oterali u Čačak na sud, gde

dobije 18 meseci robije, koje je izdržao u Zabeli kod Požarevca, a da nikada nije dobio nikakvu pisanu presudu.

Posle 17 dana strepnje, da i nas ne strpaju u kamion i u Čačku streljaju i bace u Moravu, majku i sestre puste kući, a mene osude na prinudni rad u površinski kop antimona koji se zvao „Milenko Kušić“. Tamo barake ograđene žicom; doručak: makarone sa paprikom, toliko paprena da ne znaš da li je ljuta ili vruća; uz to parče hladne, tvrde proje, isto tako za ručak i večeru. Sa nama su i osuđenici, nemački zarobljenici, a uglavnom čitave porodice Nemaca iz Vojvodine, muž, žena, deca. Tada sam video da ima i većih mučenika od mene. Meni je tada bilo punih 16 godina, a bilo je one nemačke dečice i od 8 godina. I tu, tako malu decu, terali su da rade teške poslove, ceo dan su čekićima odvajali rudu od grumenja kamena. Mislio sam da ću da svisnem od teškoće, gladi i sekiracije, ali mi jedan Nemač, Franc, kaže da se smirim, da ne zapinjem mnogo, ali da stalno radim, da me ne uhvate da stojim. Kramp, lopata, vagoneti, loša hrana, vidim ja da neću izdržati, ko zna koliko su mi namenili da ovde ostanem i na koliko sam osuđen, ako sam uopšte osuđen. Rešim da bežim, pa šta bude. Posle osam dana, u sred noći, pomoću dva rakljasta drveta razmaknem dva reda žice i uspem da se provučem. Do jutra sam stigao u selo kod mojih koji nisu ni znali šta me je snašlo, niko im nije ništa hteo reći.

Druga robija

Treći dan od bekstva dođe milicija, odvede me u Ivanjicu u Udbru. Odatle, odmah, kamionom do Požege uz pratnju dva stražara. Odatle se jedan vrati, a drugi sa mnom i aktom u rukama na voz, pa u Beograd. Bio je to službeni vagon pun vezanih ljudi iz Užica, sa dosta stražara – sprovođenika. Mene moj nije vezao. Dodemo na beogradsku železničku stanicu gde mom sprovođeniku rekoše kolege da je pogrešio, da je trebalo da sidemo u Ostružnici. Opet na voz, pa natrag u Ostružnicu. Sa

stanice me odvede u neke ograđene barake, na ulazu piše: Kazneno – popravni dom. Robijaša kao pleve; ja najmlađi. Hrana nikakva, čorba i proja, težak rad, gradio se most preko Save. Posle večere zvono, pa u salu da slušamo predavanje kakav treba da bude novi socijalistički čovek.

Imao sam sreće da me rasporede kod jednog vodoinstalatera, nije bio robijaš, radio za platu. Voleo me, dosta mi je pomogao u preživljavanju. Nije imao dece, nudio mi da pokuša da me što pre izvuče sa prinudnog rada, da radim u njegovoj radionici u Beogradu, da me usvoji – posini. Nisam prihvatio, a bilo mi ga je žao, a i njemu takođe. Preko njega za mene je nekako doznao jedan dalji stric, Dušan Marković. Bio, izgleda, jak čovek u Beogradu, pa mi dođe u posetu. Obavestio je i moje roditelje gde sam. Nekako je uspeo da me puste „na vikend“ kod njega, na stan u Beogradu. Tu je bila i njegova žena, Hrvatica, mnogo fina gospođa, dočekala me je kao najrođenijeg. Taj dan je za mene bio pravi rajski dan, posle svih muka i to mi je nekako ulilo neku nadu i snagu da ću sve izdržati i da će sve to kad – tad proći. Imam još jedan zapamćen događaj sa robijanja u Ostružnici: jedan uniformisani robijaš u kanti raznosi vodu po radilištu, pa kad se sretosmo on se ukoči, umalo ne ispusti kantu: „Dete, otkud ti ovde?!“. Bio je to moj rođeni ujak iz Sivčine, Bogoljub Bogdanović, osuđen da četiri godine robija kao reakcionar i narodni neprijatelj. Brzo se snađe i veli mi: „Nagni ovu kofu iako nisi žedan i krišom mi reci otkud ti ovde i nikom ni reči da se znamo“. Tako smo ja i ujko uvek komunicirali preko kante za vodu.

Sa robije pred Šljuku

Posle dva meseca zove me upravnik: „Mali, evo ti objava i karta za voz do Požege, odatle ćeš autobusom do Ivanjice, tamo se javi u Udbu“. U ivanjičkoj Udbi tutnuše mi neki akt i narediše da sa tim idem pravo u svoje selo – Kosovicu, ali ne kući, nego pravo kod Šljuke. Tako i uradim sa strepnjom šta li

će sad biti. Čita Šljuka ono što je napisano, pa kaže strogo: „Sad ideš kući, pazi dobro: svake nedelje, odnosno u ponoć između nedelje i ponedjeljka da dolaziš ovdje kod mene, a da za to ne sme ni rođena majka da zna“. Morao sam to sve da ispoštujem, a to je trajalo skoro dve naredne godine, do pred kraj 1949. Nije me tukao, samo me terao da ispružim ruke i prstima se oslonim na zid, tako dva – tri sata. Ispitivao me, navodno po prijavi da održavam vezu sa odbeglim četnikom Samoilom Račićem, koga iskreno da kažem, nikad u životu nisam video.

Krajem 1949., pre nego što sam jednu noć ušao kod Šljuke, pride mi onaj dobri milicioner Perović i u poverenju kaže: „Slušaj mali, noćas se drži dobro, onaj čovek za koga te terete je ubijen. Bori se, ništa ti nisam rekao“. I stvarno čim udoh kod Šljuke, on će ushićeno: „E, golube, dolijao si, ovoga smo uhvatili živog i sve je priznao kako si ga hranio“. Ja se osmelim i kažem: „Dovedite ga i ako me oslovi po imenu radite od mene isto što i od njega“. Natmuri se Šljuka, pa sinu kao munja: „Marš napolje, ne treba više da mi dolaziš!“.

Brata Miliju su sa robije u Zabeli oterali u vojsku u Sloveniju. E, sad da se vratim sa pričom o ocu Ćiru: Kad su brata Miliju oterali u Čačak, pa u Zabelu, a mene, majku i sestre držali u onoj garaži u Ivanjici, oca su pustili kući. Posle par dana Šljuka mu naredi da ide u Ivanjicu u Udbu, ali da ne sme ići putem kroz selo, nego preko određene šume. Otac je znao da to znači – zaseda. Tako su mnogi nastradali, kao ne zna se ko ih je i kako ubio. Tuda su često sprovodili, pa ih ubijali sa leđa, kao pokušali bekstvo. Umesto u Ivanjicu, otac dođe kući, pa šta bude, gore sigurno ne može biti, računao je, bolje živ nego mrtav. Posle 5-6 dana dođe milicija iz Ivanjice i sprovedu ga u Čačak na suđenje, kao narodnom neprijatelju. Od tog dana, od hapšenja, skoro pola godine nismo mogli doznati gde je i šta je s njim, dok se nije javio iz Zabele, tražio da mu pošaljemo paket.

U kazненоj četi

Iako su u Zabeli bili u isto vreme, otac i brat se uopšte nisu videli, niti uspeli da ostvare neki kontakt. Otac je iz Zabele oteran u okolinu Kučeva; sekli drva po planini. Posle je bio u Beogradu na gradnji zgrade Unutrašnjih poslova. Izdržao celih pet godina, došao kući 1952. Ja sam tada, već skoro dve godine, bio u vojsci. I na regrutaciji su prema meni bili dosledni: glavna u komisiji je bila neka Darinka Đokić, uvrnuta ženska – nikada se nije rastavljala od pištolja. Njene rođake u vojsku po dve godine, a mene kao narodnog neprijatelja u KNOJ (Korpus narodne odbrane Jugoslavije) na tri. U vojsku, u Travnik, sam upućen 1. aprila 1950. godine. Tu smo bili na teškoj obuci četiri meseca. Po rasporedu doznamo da će našu prvu četvu na italijansku granicu. Tu se prevarim, što kaže narod „ujede me guja“, te se poverim mom drugu, kordunašu, Milu Matejiću, da imam brata od ujaka, Milorada Bogdanovića, u Americi, te da ću iskoristiti prvu priliku da prebegnem u Italiju, pa dalje kod rođaka u Americu. Nisam ni sanjao da je baš taj Mile bio zadužen ispred KOS-a da me prati. Ja, naivan, mislio da mi je najbolji drug, jer je uvek voleo da bude uz mene. Rezultat: iscrpan i težak razgovor kod oficira bezbednosti, a kao kazna: prekomanda u četvu određenu da juri i hvata odmetnike po bosanskim i crnogorskim gudurama. I tako ti ja, umesto preko Italije u Americu, provedem neprekidno 32 meseca na terenu, a da nisam video ni znao za krevet, pokrivenu prostoriju, pod punom ratnom opremom, po suncu, kiši, snegu, blatu, pod šatorom, često i pod vedrim nebom. Bili smo pravi kažnjenički odred. U toj našoj grupi bilo je puno njih čija je krivica bila jedino to što su imali nekog u inostranstvu, na zapadu, najčešće očeve koje su Nemci zarobili u aprilskom ratu 1941., a koji nisu posle kapitulacije Nemačke hteli da se vrate u Jugoslaviju.

Bekstvo iz sela

Posle tri godine, bez dana odsustva, dođem kući u selo. Sada više nije bilo seoske Udbe, niti Šljuke, Jovaša i Dimitrija, ali je bilo muka druge vrste. Kuće opljačkane, teško se obnavljalo domaćinstvo, moralo se sve iz početka, jer dok sam ja bio u vojsci bio je najžešći prinudni otkup žita, stoke, drva, kao i nasilno uterivanje u Seljačke radne zadruge. Te godine, kad sam ja došao, 1953., prestao je obavezni – prinudni otkup i SRZ se počele ljuljati pred raspadanje; udarili su užasan porez i kuluk, što je seljaka najviše pogodilo. Zamislite, da svako od odraslih mora godišnje da provede po deset dana na kuluku. Dok odradim za mene, za majku i sestre, četrdeset dana „ode koža na pazar“. Kad sam se, 1955. oženio, morao sam i za suprugu deset dana da na putu tucam kamen.

Kulučim ja i gundam da je ovo crnje i od crnog gavrana, a poslovođa, zaboravio sam mu ime, mi kaže: „Malo je to, treba tebe rebnuti još više, kad si naivan i lud, te ne odeš iz sela. Nađi, bre, bilo kakav posao u gradu, vidiš da se sva kola lome na jadnom seljaku“. Onda stvarno nije bilo teško naći čoveka da te zaposli u gradu. Početkom maja 1957. godine počnem da radim kao kondukter u Gradskom saobraćajnom preduzeću Beograd. Posle dovršim osmogodišnju školu, pa u kontrolore, onda upišem Srednju saobraćajnu, te radni vek završim 1997. kao dispečer Radio – taksija. Eto, to je moja priča – tužno sećanje mladog reakcionara.

Napomena zapisivača: Na žalost, Staniša Marković nije dočekao da vidi kako njegov tužni životopis izlazi na širu svetlost dana – umro je, iznenada, samo dve nedelje posle ovog kazivanja, 23. avgusta 2006. godine.

MALOLETNA ZATVORENICA

Olgi Petrović, koja živi danas – februara 2005. u Lajkovcu, bio je namenjen „crveni metak“ tačno pre 58 godina. Srećom, izbegla je likvidaciju, ali je prošla kroz mnoge strahote i užase Udbe. Olgin slučaj je poseban i zato što je njen progon počeo kada joj je bilo tek 15 godina. Danas, delimično narušenog zdravlja, priča svoju tužnu priču sa puno emocija.

Moja nesreća počela je 9. januara 1947. godine popodne. U Beogradu, na Slaviji, gde sam stanovala, kao učenica Srednje medicinske škole, u stan je ušao major Udbe; znala sam samo: zvao se Radenac. Kratko je rekao da sam uhapšena i da će me on sprovesti u Valjevo, odakle je, reče, stigao zahtev za hapšenje. Za celo vreme dok sam se spremala, i kasnije na putu do Valjeva, Radenac je bio vrlo korektan, pravi ugladeni gospodin. Ništa me nije pitao, ništa govorio, čak mi je na Ubu ponudio da u kafani popijem topao čaj, što sam ja, valjda, iz skromnosti i zbunjenosti odbila. Ne sećam se da li sam ga ja pitala, ali mi je rekao da me traži Vojni sud u Valjevu. Od Beograda do Valjeva svašta mi se vrzmalo po glavi, uglavnom nepovezane misli i slutnje. Jedio što mi je bilo čisto i bistro: znala sam da nisam ništa kriva i da je, verovatno, u pitanju neki nesporazum. Moje misli su uglavnom bile prema poslednje tri godine, od dolaska partizana u naš kraj, kada sam bila učenica u Valjevu. Bila sam još dete, nisam ni znala šta je to politika, narodni neprijatelj i slično. Ipak, neke slutnje su se zaustavljale na prethodnih par meseci, kada sam o vikendu i praznicima

boravila u Lajkovcu. Išla sam, kao i sva omladina, na igranke i priredbe u Omladinski dom – sada je tu zgrada opštine.

Nisu na mene upirali prstom da sam dete nekih bogatih roditelja, bila sam radničko dete: otac Ljubomir – železničar, majka Nadežda – domaćica. Ali, nekoliko puta sam opominjana od omladinskih aktivista: Dike Kostića, Duška Valčića, Tome Tomića i naročito Jordana Živkovića da skinem krstić sa lančića oko vrata. Govorila sam da mi je to uspomena od kume Trpane iz Zabrežja. Njen muž, mašinovođa, venčao je mog tatu i majku. To je samo parče metala i jedini ukras pored plave mašnice u kosi. Njihov odgovor je, uglavnom, bio da je to opasno za omladinu i da svako ko to nosi voli kralja i Dražu. Nisam ih poslušala, a oni su mene i pored toga primili da pevam u horu, da idem na radnu akciju, u Divce na izgradnju aerodroma, i slično. Donekle me uznemiravalo to što su partizani u jesen 1944. streljali u Jabučju predratnog poslanika, Živorada Milića zvanog „Župan“, rođenog ujaka mog oca; takođe, tih dana su na isti način streljali Jordana Jeremića iz Nepričave, brata od strica moje majke.

U zatvor među pacove

Major Radenac odveo me je pravo u zatvor, čini mi se tu negde gde je sada Opštinski sud. Bio je već mrak, hladno, sneg. U dvorištu zatvora predao me trojici od kojih je jedan odmah rekao: „Ti na kraju dolija“. Drugi me je tako zverski uhvatio i skoro vukao po snegu do ulaza. Otključali su jedna vrata i gurnuli me unutra u mrak. Malo svetlosti dolazilo je od prozorčića visokog, možda, četiri metra. Kakav zatvor: soba pored klozeta, dole rupa u zidu, vide se noge onog ko vrši nuždu, voda i mokraća prelivaju se ovamo, plivaju po betonu. Hladnoća, smrad, go beton i zidovi, nema gde da sedneš, a kamoli da legneš. Šokirana, sva drhćem kao u bunilu; očekujem da se probudim, čini mi se ružan san.

U toj sobi sam provela 14 dana, sama, više prestajala nego sedela, padala od umora i hladnoće, budila se ukočena. U bunilu

kao da sanjam prasiće, a ono u stvari pacovi; nikako mi nije jasno kako sam preživela. Već sutradan po dolasku u zatvor prva poznanstva: iz klozeta , kroz onaj dole otvor čujem prigušen muški glas, pita me ko sam, odakle sam. Kažem, učenica iz Beograda, a on: „Ja sam student, Dragan Markulić iz Trlića kod Uba; sa mnom je i moj brat od strica, student Čeda“. Neki dan kasnije opet se javljao i više nikada. Sigurno su ga streljali.

Onaj što me brutalno vukao po snegu i ugurao u zatvorsku sobu bio mi je kasno uveče, prvog dana i prvi zatvorski posetilac, došao je sam. Potpuno drugi čovek, tužnog lica, potišten, nimalo strog. Kad rekoh odakle sam, on napomenu da je njegova supruga Jela od Markovića iz Lajkovca. Znala sam odmah o kome se radi, jer Jelina majka skoro da nije izlazila iz naše kuće, bila je prijatelj sa mojim roditeljima. Taj čovek, Pera Adamović, bio je, valjda, neki komandir u zatvoru, a bio je prvi put onako grub i strog samo zato što je pri mom dolasku bio prisutan i predsednik Vojnog suda, Milutin Čulafić. Taj Pera je i javio mojim roditeljima gde sam.

Drugo ili treće veče u sobu je upao jedan zlikovac i strašno me izubijao , sve držeći me za ramena i lupajući o zid. Znam samo da sam počela da gubim svest, da sam padala na beton i da sam na sebi osećala njegove čizme. Osvestila sam se ležeći krvava na mokrom smrdljivom betonu. Dovedi su jednog vojnika koji mi je obrisao krv i to je bila sva pomoć. Zlikovac koji me je tako izubijao bio je islednik Vojnog suda, Matić iz Ratkovca. Poznavao me je, jer je sestra moje majke bila njegova strina.

Tek trinaesti dan izveli su me napolje, da vidim roditelje, došli mi u posetu. Kakav susret! Majka vrišti, obesila mi se oko vrata. Nisam im rekla kako je u zatvoru, da ih ne sekiram. Rekli su da će uzeti čuvenog advokata Radisava Lukića, zvanog „Mraz“, da me brani, iako nisam ni za šta kriva. Jadni moji roditelji, doneli su mi pune dve torbe hrane: suvog mesa, kolača... Posle desetak minuta razdvojiše nas; ja unesem one

torbe unutra. Ali vruga, predveče dođe drugi stražar i kao vodi me u šetnju po krugu zatvora. Kad sam se vratila našla sam samo prazne torbe.

Šta da priznam?

Sutradan, četrnaesti dan zatočenja, vode me na sprat u žensku sobu. Ja najmlađa. Od mene malko starija Nata Teofilović iz Pridvorice, pa profesorka Bisa iz Šapca; sećam se da je jedna devojka bila tu, kažu, zbog Dragiše Vasića. Posle tri dana vode me na saslušanje, tu blizu, zgrada iza ćoška, nisam vezana, stražar sa puškom, narod gleda. Prva tri – četiri saslušanja, jedan mladi oficir, znam samo da su ga zvali „Bosanac, valjevski zet“, bio je normalan i korektan. Čita u sebi neki papir, valjda optužnicu, i pita me da li znam zašto sam ovde. Ja kažem da ne znam. Onda me pita da li sam ja vođa četničke organizacije u Lajkovcu i da li je moj zamenik Stanimir Marković iz Strmova, oficir bivše Jugoslovenske vojske. Ja kažem da je to što je napisano u tužbi ludost, jer ako ništa drugo, ja sam dete i to žensko, a da meni bude zamenik bivši oficir. Nasmejao se i islednik, pa pita dalje: da li sam ja bila u vezi sa nekim iz vojne kasarne koja se nalazila iza naše kuće u Lajkovcu, i da li sam u korpama za veš odatle iznosila oružje i prenosila u štalu Dragoljuba Živkovića, pregledača železničkih vagona, i tamo držala sastanke četničke organizacije. A ja nisam ni znala da li Dragoljub ima štalu, ni gde mu je. Posle toga me više nisu vodili na saslušanje danju, nego noću i to lično pred Dragana Đurića, jednog od najvećih mučitelja među valjevskim islednicima. Taj je znao da bije kaišem preko glave, gazi čizmama, uvrće ruku, čupa kosu, a posebno je voleo da te natera da otvoriš usta, a on pali šibicu i ubacuje unutra. Taj Đurić me prisiljavao tučom da priznam za četničku organizaciju i prenošenje oružja. Kasnije sam doznala da je naša komšinka iz Lajkovca, Ljubica, žena Janka kovača, navodno videla u našoj kuhinji korpe sa oružjem i

mene kako to nosim u Dragoljubovu štalu. Kasnije kad je počela da je grize savest priznala je mojoj majci da ju je na sve nagovorila njena imenjakinja Ljubica Ilić, naša prva kuma.

Ali i u najvećim nevoljama i nesrećama ima i poneko zrnce sreće. Kada sam se jedne noći vraćala sa mučenja, u prolazu mi je jedan oficir dobacio tiho kroz zube: „Ništa ne priznaj, ja ću ti pomoći“. Nisam znala ni ko je, ni šta misli, ni šta to ne treba da priznam. Tek jedne noći u hodniku, čekajući mučenje čujem islednika Matića kako viče: „Dudiću, ni mlađeg deteta, ni pokvarenijeg, ništa ne priznaje!“. Čujem odgovor: „Pa možda i nema šta da prizna“. Kad je izašao vidim da je to onaj oficir što mi je u prolazu dobacio da ništa ne priznajem. Taj čovek je Milovan Dudić, sinovac Dragojla Dudića, čija je sestra Gina bila udata za Velju Lesandrića, bogatog čoveka iz Lajkovca, koji je bio na oku i meti nove komunističke vlasti i svaki čas se očekivalo da mu nešto napakuju pa da strada. Pošto smo za vreme okupacije stanovali blizu Velje, Milovan se verovatno, bojao da će mene islednici naterati da za nešto optužim njegovog zeta.

Kroz muke kroz koje sam ja prolazila, prolazile su i ostale žene i devojke iz sobe. Skoro se svaka sa noćnog saslušanja vraćala krvava. Želele smo da odatle odemo bilo gde i što pre i one već osuđene, i mi koje još nismo. Sa nama u sobi bila je i neka Marica osuđena na 15 godina robije čijeg su muža partizani streljali kod kuće gde su joj ostala dva mala sinčića. Noću primećujemo da nekuda odvođe po grupu, a da dogone druge. Imale smo jednog stražara, dobar dečko, zvali su ga „Ciga“, pa ga pitamo kuda ove odvođe, u koji zatvor, da bi našim javili kuda će i nas odvesti, gde će nas naći. „Ciga“ nam je samo tužno rekao: „E, ovi što ih noću odvođe nikud neće stići“. Bilo nam je onda jasno da su svaku noć ubijali i ubijali.

Bolje rob, nego grob

Krajem marta 1947. godine mene izvode pred Vojni sud u Valjevu. Svi u uniformama. Predsedavajući Čulafić, tužilac po zlu čuveni, Sava Kapisoda, moj advokat „Mraz“. Čita se optužnica, sve laž do laži, svedoka nema, samo čitaju njihove izjave. Mene ništa ne pitaju, advokatu jedva dozvoliše koju reč. Dobijem 10 godina robije. Čekam da me sprovedu u Požarevac – u Zabelu i razmišljam da li da budem „srećna“, jer ima i gore. Do nas je bila „soba smrti“, gde su šestorica osuđenih čekali streljanje.

U Zabeli mene smeste u čuvenu „Nišku sobu“, tako su je zvali jer su prve zatvorenice u njoj bile devojke iz Niša; Zorica Stanimirović, bila osuđena na smrt, pa preinačeno na 20 godina robije, brat joj streljan. U sobi su bile i devojke iz Gornjeg Milanovca. Sećam se: Anđa Petrović, studentkinja; Nada Nešković, gimnazijalka; Zaga, takođe, gimnazijalka i Joka, jedna krupna devojka, pa je zvali „Senlija“. Komandant zatvora bila Lepa Dašić, rođena Lukić iz nekog sela kod Lazarevca, nosilac partizanske spomenice. Bila dobra žena. U početku sam radila u „Zlatari“ – tako smo zvali klozetske jame koje sam čistila. Posle nas prebace i njive da kopamo. Ja i neka Brankica iz Požarevca bile najmlađe. Bedno su nas hranili, pasulj na rasolu, stalno proliv. Komandir Lepa, jede dobru hranu, hleb i meso... Često, kao ne može da pojede, pa meni ili Brankici kaže, „idi baci“, a mi naravno pojedemo.

Prođe dve godine, ide neka amnestija vojnih osuđenika. Kod mog oca dođe Milovan Dudić, zatraže da lajkovačke vlasti izdadu neku povoljniju karakteristiku. Seti se otac da sam kao pionirka od 12 godina išla po selima i skupljala priloge za Sremski front. Sve je posvedočio i Lica Marković, brat onog zlotvora Alekse, a overio Dragiša Čarapić, bio tada predsednik Mesnog odbora.

Dođem kući u jesen 1949. Upišem ponovo Srednju medicinsku školu. Dovršim razred u leto 1950. i odem na

Omladinsku radnu akciju u Kraljevo. Krenem u jesen u drugu godinu. Sve normalno. Januara 1951. godine došla ja na zimski raspust, majka kaže: „Tražio te sekretar Mesnog odbora Petrović, čim dođeš da se javiš“. Odem kod Petrovića, a on kaže da su mu tako rekli iz milicije i da je to nešto u vezi Lice Markovića, koji je tih dana nestao, a da se prethodno žalio da ga progone. Još dodade da nigde ne idem od kuće. Neka zebnja me obuzela, čekam šta će biti. Uveče oko devet sati dolazi šef iz milicije, (inače moj dalji zet), i vodi me preko puta železničke stanice. Voz za Užice je prolazio tačno u dva po ponoći i mene sprovedu u Čačak u Udbu.

Druga UDBA, drugi mučitelji

Nisam znala da će me poterati, pa nisam ništa ponela na šta ću da ležim. Zgrada zatvora u Čačku kao potkovica. Soba, beton, unutra nekoliko žena. Prođe 7 – 8 dana u iščekivanju, kad eto ti upravnika zatvora, neki kepec, i prstom me pozva sebi. Izvadi iz džepa neko ogledalce, vidim pozadi slika kralja Aleksandra, kraljice Marije i tri kraljevića. Pita me da li znam ko je na toj slici. Prevarih se te se nasmejah, a on dreknu, pa me tako poče šamarati, te se onesvestih i bacim krv iz usta. Tek negde uveče, oko devet sati dođe milicioner, neki Pavlović, kaže mi tiho i tužno: „Olga, spremi se i podi!“. Ja sva natečena. Vidim u hodniku nosila, na njima čovek sav naduven od batina. Poznam ga, Radosav Jovanović iz Lajkovca, kuka i traži da mu neko dadne vode. Pored njega prolazi udbaš Živko Ivković, komšija mu iz Rubibreze, i ne osvrće se. Otvaraju se jedna vrata, pod od cigala, nalivena voda do praga. Kaže mi milicioner Pavlović, da moram sve da skinem osim veša. Šta ću, nemam kud, skinem se, ostanem samo u donjem vešu i kombinezonu. Napolju sneg. Uđem u onu sobu, u onu vodu i brzo se onesvestim. Osvestila sam se tek pred zoru u nekoj sobi punoj žena, koje su me obukle u moje odelo i pokrile nečim. Pričaju mi da su me ovde doneli pre sat vremena, bez svesti i

ukočenu. Kažu da sam buncala, dobila sam temperaturu, pun toplomer. Ujutru me vode u bolnicu, peške. Kako da hodam, ne mogu, milicioner, neki Marko, vodi me pod ruku. Ja padam skoro svaki korak, narod gleda, neke starije žene plaču, pomažu mi ustajati i pitaju milicionera, kuda vodite ovo dete. Strpali su me u podrum bolnice, srećom bilo je toplo. U viziti čujem da sam dobila suvo zapaljenje pluća. Doktor Purković kaže kolegi, doktoru Zariću na nemačkom jeziku: „Ovo je jedna mala prostitutka uhvaćena u vozu od Beograda do Novog Sada“. Ja vrisnem i kažem da sam politički zatvorenik i da to znaju i drugi moji Lajkovčani koji leže u zatvoru u Čačku.

Otac da se odrekne ćerke

Ostanem u tom bolničkom podrumu oko dva i po meseca, pa me vrata u zatvor. Niko me ništa ne saslušava, samo me jednom pozvao udbaša Karaklajić, bio nekad sa mojim ocem na zanatu, i kaže da su moji Lajkovčani mnogo kvarni ljudi i da ću biti puštena. Tih dana me zvao i major Ilija i cinično rekao da mi ne daju da završim školu. Pre toga Mihailo Šaškinović, udbaša iz Lajkovca dolazio u Čačak, pa posle mog oca maltretirao, stavljao mu nogu pod grlo, pretio da će me ubiti ako me se ne odrekne kao ćerke. Taj isti Mihailo je mnogo mučio još jednog Lajkovčanina – Spasoja Andrića, koji je takođe, bio u zatvoru Udbe u Čačku.

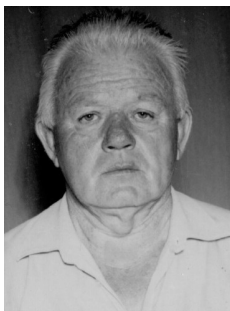
Posle 10 meseci iz Čačka me prebace u zatvor u Lazarevac. Tamo bio šef Udbe Vukašin, divan čovek. Moj islednik, Žarko Petrović, bio je prema meni vrlo korektan. Sećam se da je tada upravnik bio neki Ciganin. Odrede me da u Unutrašnjem odseku, radim na ličnim kartama; bila slobodnjak; tek uveče u zatvor. Baš na Veliki petak odredi me upravnik zatvora da idem u stan jednog oficira Udbe da perem prozore. Kod kuće samo žena, divna gospođa. Dolazi njen muž, video pre toga da radim na ličnim kartama. Ispade da je njegov sinovac moj školski drug. Srede ljudi kod tužioca i ovaj napiše da tužba protiv mene

nema osnova i da se odustaje od gonjenja, a ja, čak, nisam obaveštena ni zašto sam osumnjičena.

Sve u svemu: da ne beše Milovana Dudića, najverovatnije bih dobila metak u čelo; da ne beše Lepe u Zabeli, možda bih tamo i kosti ostavila, a i ovi ljudi iz Lazarevca, Vukašin i Žarko, pomogoše da se i ja, konačno dočepam slobode. Išle su za mnom i dalje loše karakteristike, ali je sve to bilo luk i voda prema preživljenom. Hvala dobrim ljudima, a zlotvorima neka bog sudi.

Na kraju da kažem i ovo: Ispričala sam najkraće i najsažetije što se moglo. Namerno nisam htela da opširno opisujem moje psihičke muke, duševne bolove, strahove, strepnje, tuge, beznadežnosti. Neka svaki čitalac moju golgotu doživi na svoj način.

Olga Petrović živi danas – 2015. godine u Lajkovcu.

OSAKAĆENA MLADOST

„Svaki čovek ima svoju sudbinu, ali on nikako ne zna kakva je i kako će biti završena. Bilo je teško pobeći od nje i čovek tu ništa ne može. Međutim, dođe vreme da čovek analizira svoj život i da kroz njega pročita svoju sudbinu. Tako se i sa mnom dešava, pa me muči zašto je sve tako bilo i da li je to tako moralo da bude.“

Ovako počinje životopis koji je o svojoj zloj sudbini napisao Ranko Jocić iz sela Petrovac kod Pirota. Ranko, ove 2011. godine ulazi u devetu deceniju života, a svoje prisećanje je počeo da opisuje pre sedam godina. Rankova sveska je, u stvari, jedno veliko pismo – ispovest upućena kako svojim potomcima, tako i svima onima koji ne žele da beže od istine.

U dogovoru sa Rankom usvojen je njegov predlog da se zabeleži uglavnom samo njegovo petogodišnje stradanje od 1948. do 1953. godine, a da sve ostalo, što je u svesci, ostane njegovim potomcima da posle njegove smrti svojevolljno raspoložu. Priređivaču nije bilo teško da „sklopi“ taj deo Rankovog života, jer, iako ga je opisivao sa distance od pola veka, utisci su ostali tako jako urezani u njegovo pamćenje, pa opisivanje deluje veoma sveže i, kako reče, „kao da je juče bilo“.

A kako je bilo, opisuje Ranko:

Prvo, da ukratko kažem ko sam, od koga sam, kakav sam bio, kakav sam ostao: rođen sam 7. februara 1930. godine od oca Dragutina i majke Gavrazije, oboje iz Petrovca. Otac je bio solunski ratnik, prešao Albaniju, Grčku, kao divizijski bolničar,

negovao ranjene i bolesne u Alžiru i Tunisu. Tri godine, od 1915. do 1918. majka Gavrazija ga čekala u kući svekra Đorđa i svekrve Sofije. Moji roditelji su dobili prvo dete, moju sestru Nadu 1921. godine, a mene tek posle devet godina. Moj deda i otac bili su srednjeg imovnog stanja, ali bili su dobri zemljoradnici. Iako duboko vezan za selo i imanje, otac je želeo da se ja školujem, pa me posle osnovne škole upisao u gimnaziju da završim malu maturu. U Drugom svetskom ratu okupirani smo od Bugara, a 1943. godine pojavili su se, tu i tamo, partizani; četnika nije bilo. Dođe 1944. godina, dođoše Rusi, dođoše partizani, priključiše im se i neki naši iz sela, iako su koliko do juče bili uz Bugare. Prihvati ih nova vlast, dade im oružje i pravo da komanduju. Bili su to, uglavnom, neradnici i pustahije, manje pismeni. Brzo se videlo da od silnih partizanskih obećanja o ravnopravnosti i boljem životu nema ni reči. Počeše veliki nameti na srednje i bogatije seljake: obavezan otkup žitarica, stoke (mesa), masti, vune, drva ... Oni iz sreza Piroto odrede da selo preda državi toliko i toliko, a ovi što ih pomenuh – novi seoski aktivisti „proleter“ gore se utrkuju da može i više, samo da bi se višim od sebe dodvorili. Glavna seoska vlast, bog i batina, bili su: Jovan Mančić, Tana Gadžin, Rada, Jeka, Stanča Čulja ... Oni su sve one koji su bili bolji od njih gonili kao Bog đavola; bila su takva nasilja, pretnje, ucene da su ljudi odjednom zaplašeni začutali, trpeli, snalazili se nekako . Kad na njivi ne rodi onoliko koliko ti narežu da predaš, ili u štali nemaš stoke koliko ti traže mesa, onda su ljudi išli u neko drugo selo gde je teror bio slabiji i po veoma skupoj ceni kupovali radi izmirenja obaveze, a i da bi prehranili porodice. Kupovalo se najviše oko Dimitrovgrada u selima gde su živeli pretežno Bugari, jer su njih tada pazili i mazili.

Napravim ličnu grešku

Osnovaše u selu seljačku radnu zadrugu „Pobeda“, za upravnika dođe Jovan Mančić. Niko od boljih domaćina neće sa njima. Onda oni još veći teror – veće obaveze. Ja sam tada bio mladić, nepunih 18 godina, završio malu maturu, popularan posebno kod devojaka, kako u selu, tako i u okolini. Vidim šta se radi, pa onako, kao junoša počnem javno da kritikujem, ukazujem na nepravde. U decembru 1948. godine umre mi majka. Te jeseni napravim ličnu grešku, ne nastavim gimnaziju, već se zaposlim kao pisar u Sreskom odboru u Upravi za radnu snagu. Tada sam, radeći tu, video i mnogo šire nepravde i teror nad ljudima, naročito nad seljacima. Onako mlad i naivan, javno sam navodio poimence koji su i kakvi su to ljudi koji rukovode i terorišu selo. Pozovu me jednog dana u Sreski komitet omladine, pred sekretara Jovana Milića. On meni da sam buntovnik, ja njemu argumente da nisam neprijatelj ove zemlje, već da nju podrivaju oni koje on brani. Onda on izvadi pištolj, stavi ga na sto i zapreti: „Takve kao ti ćemo sve da sredimo!“ Ja i dalje srljam u propast, pa kažem: „Ja se tog gvožđa ne bojim, i varate se ako mislite da ćete se od ovog naroda odbraniti terorom, oružjem i zatvorima; ovaj narod ste prevarili samo jednom više, nećete moći“. Onda on poludi, počne da viče, okreće telefon i zove miliciju. Pošto milicija ne dođe, on me grubo istera napolje.

Vidim da mi se loše piše, napustim posao u Sreskom odboru u Pirotu i odem u Bor. Otud brzo pobegnem, ne zbog prisile, nego zbog zagađenog vazduha. Vratim se u selo da pomazem ocu na poljoprivredi. U jesen 1949. dolazi predvojnička obuka. Sa jednog od tih predvojničkih zanimanja su me pozvali u Vojni odsek u Pirot. Tamo su me sačekala dva oficira UDBE i odvela u zatvor. Od tog dana je počelo uništenje moje mladosti. Vezali su me, stavili na klupu, nabili mi moju kapu u usta, a u nos sipali vodu. To je bio prvi šok, odmah sam se onesvestio. Kada sam došao sebi, bio sam veoma uplašen i

pitao sam ih zašto mi to rade, a oni kažu da, ako ne priznam sve, da će biti i gore od ovoga. Ja kažem da ne znam šta sam skrivio i šta treba da priznam. Bez reči opet su me vezali i ponovo sipali vodu u nos. Opet nesvest i sve ponovo, ne znam ni sam koliko puta. Od tada počinje moja golgota.

Bije Momir, pa se umori

Svaki dan i noć saslušavanje i mučenje. Šef UDBE Momir Milošević me tukao tako zverski i tako mnogo da se i on sam ponekad umori. Između dva mučenja – batinanja, pitam ga da mi kaže, onako ljudski, šta to treba da priznam, a on kaže: „Znaš ti dobro šta treba da priznaš“. Tako pretučenog me prebace u oblasnu UDBU u Niš, tvrdeći da sam poremećen. U ćeliju u kojoj sam boravio sa još pet zatvorenika svaki dan su ubacivali po jednog špijuna, ali to se odmah primećivalo, pa smo se pazili. Ipak tu su imali jedan uspeh: mi zatvorenici nismo smeli da se međusobno upoznajemo i raspitujemo o svojoj sudbini. Jednog dana me je pregledao i lekar iz duševne bolnice u Toponici, ali mi ništa nije rekao da li je nešto pronašao. Izgleda da su pokušali da me proglase umobolnim pa da me strpaju u ludnicu. Posle mesec ili više vrata me u Pirot. U zatvoru kod sreza su me tako zverski mučili i tukli da ni sam ne znam kako sam uspevao da se vratim sa saslušavanja. U stvari, više su me milicioneri vukli i nosili nego što sam ja mogao da hodam. Ali, da i od goreg ima gore, pokazalo se ubrzo. Iz sreskog zatvora ponovo me oteraju u prvo mučilište, u UDBU. Opet kod Momira Miloševića šefa UDBE. E, tu u pirotskoj UDBI nije bilo predaha u mučenju. Između dva saslušavanja i batinanja odvuku me u podrum gde je bio neki veliki odžak, u dnu do poda imao je otvor, valjda se tu vadila čađ. U taj otvor dva milicionera me zgučenog grubo, na silu uguraju da ne mogu da se okrenem. Mrak, memla, hladnoća, januar mesec. To nikada ne mogu da zaboravim. Onda me odatle vade, pa vuku kod zlikovca Momira na batinanje i teranje da nešto priznam.

Momir me je tukao gde stigne, a najviše po tabanima.. To rade tako što mi vežu ruke i noge, pa provuku neku motku, čije krajeve podignu na visoke stolice. Tako visim, gledam u tavanicu i kako zamahuju pendrekom, te tuku po golim i promrzlim tabanima. Više nije vredelo da pitam šta to treba da priznam i rešim da ćutim. Ne sećam se koliko je dana trajalo to tabananje i taj odžak, pa mi Momir jednog dana pokaza neko pismo, navodno, upućeno u moje selo Petrovac upravniku seljačke radne zadruge Jovi Mančiću i još nekim aktivistima u selu. Ja tada progovorim i zatražim da uzmu moje đачke sveske i uporede rukopis i da se uvere da ja to nisam pisao. Onda mi on opsuje majku četničku, a znao je, kao i svi, da u našem kraju niko nije ni video četnike, a kamoli sa njima saradivao. Njih jednostavno u našem kraju nikada nije bilo. Više me nisu ništa pitali, ali od tuče po tabanima i prokletog odžaka nisu odustajali. Tabani na nogama su bili toliko izranjavljeni i isprepućali da više nisam mogao da obujem ni čarape.

Vode, vode

Ne znam koliko mi dana nisu dali vode da pijem, a žeđ je bila najveći užas. Kukao sam i vapio za vodom, ali je Momir naredio da mi se ne sme dati. Kako su vratanca odžaka bila gvozdена, ja sam ih jezikom lizao jer su bila hladna pa mi se činilo da su vlažna. To nije pomoglo pa sam udarao nosom u zid da mi poteče krv, te sam nju lizao samo da ovlažim grlo. U tom očaju, u tom beznađu, čovek će da uradi i nešto što nikako normalan ne bi. Tako u jednom momentu osetim uz mene moju skinutu cipelu, pa mi dođe luda misao. Nekako je primaknem i u nju se pomokrim. Kad se mokraća ohladila, ja je popijem. Od toga sam još jače osetio žeđ počeo sam kao lud da vičem: vode, vode! Bio sam više u polusvesnom stanju nego u svesnom. Više nisam osećao vreme – dan ili noć, kad su me vodili na saslušanje i kad me je šef UDBE tukao niti kada su me ugravali u odžak.

Na jednom takvom saslušavanju, onako polusvestan, vidim da je prisutan i Svetislav Mišarin Ćirić, takode udbaš. Sećam se, molio sam ga da kaže Momiru da me više ne muče, jer ja ne znam ništa o onome za šta me terete. Rezultat toga je bio da mi je rekao: „Bolje priznaj ako misliš da ostaneš živ!“. Još je posle pomogao onoj dvojici da me uguraju u odžak. Tada sam poslednjim atomima snage i pameti shvatio da mi je određeno da umrem bez krivice i sudske presude. A taj Svetislav je bio moj rođak iz sela. Koliko dana je sve ovo trajalo – tuča, odžak, žeđ, ne mogu da odredim; možda je to trajalo kraće nego što se meni činilo, jer i mozak i pamćenje su radili pod nenormalnim uslovima, organizam se tada prirodno borio da opstane.

Jednog dana, više mrtvog nego živog, dovukli su me na saslušanje, ali ne pred Momira, nego nekog iz Niša, oslovljavali su ga sa „druže majore“. On mi je dao da pijem vode. Ali, čim sam popio ne više od jedne čaše, ja sam se upišao, nisam se mogao uzdržati. Major je naredio, te su doneli kofu tople vode u koju je on stavio hipermangan i meni reče da umočim noge. Ne mogu da odredim koliko sam držao noge u kofi kad su me izveli, ali ne više u odžak nego u hladan podrum. Bio je mrkli mrak i ja počnem da bauljam po onom hladnom betonu i uz sama vrata napipam flašu sa vodom koju sam odmah zgrabio i sve popio. U tom čujem iza vrata tih glas: „Nemoj da kažeš da si dobio vode“. Ne znam ko je to bio, možda stražar. Više me nisu tukli niti saslušavali. Na noge nisam mogao da se oslonim, pa me oteraju u pirotsku bolnicu. Primi me hirurg Milovan Glišić. Kasnije sam nekako uspeo da rekonstruišem da je ova tortura u sreskom zatvoru i u UDBI trajala oko mesec dana; kada su me iz Niša doveli bio je, kažu, Badnji dan, a kad me je primio doktor Glišić, bio je 4. februar.

Gangrena

Sećam se da je doktor prilikom pregleda samo vrteo glavom, celo vreme je ćutao, valjda zato što je tu bio prisutan

jedan milicioner, kao i uvek posle toga, danonoćno. Sigurno ne da bih pobegao, jer ne bih ni mogao, nego da neko ne bi sa mnom razgovarao. Stopala su mi bila potpuno iscepana; uhvatila ih gangrena. Pošto su verovali da mi je smrt veoma blizu dolazili su neki udbaši i gurali mi u ruke neki papir da potpišem, što ja nisam mogao. Bolničari Danilo iz Sukova i Laza iz Pirota su im tada govorili da me ostave na miru jer sam skoro mrtav. Kasnije sam doznao da su zbog toga saslušavani. Kad su se noge već počele raspadati, 24. februara su mi obe noge amputirane do ispod kolena. Koliko je to bilo bolno to samo ja znam. Smestili su me u zasebnu sobu u kojoj je danonoćno bio po jedan milicioner. Sem lekara, bolničara i čistačice niko nije mogao da uđe. Neću da kažem krivo, bilo je i milicionera koji su se na mene sažaljivali pa mi ponešto dodavali, a pogotovo medicinsko osoblje i čistačice. Sećam se po dobru još i bolničara Đure iz Temske i Juliške, Mađarice iz Bačke, krišom su mi stavljali ponešto pod jastuk i ćebe. Tada se kod nas pojavio i streptomycin pa je doktor Glišić prepisao da mi se i to daje. Dosta kasnije sam doznao da su ga zbog toga zvali u UDBU i tražili od njega da mi ne seče noge, verovali su da ću tako sigurno umreti. Doktor Glišić je uspeo da im se odupre i tako me spasao sigurne smrti. Za vreme bolničkog oporavka dolazile su razne „delegacije“ iz pirotске UDBe, ali ništa nisu pitali niti govorili samo su me nemo i zverski posmatrali, hteli su da me i psihički unište. Jednog dana su doveli Dojčina Jovanovića iz mog sela, naredili su mi da otkrijem noge da Dojčilo vidi šta sve oni mogu da urade, bilo je to zastrašivanje. Bilo je trenutaka kada je milicioner nakratko izlazio iz sobe, pa bi me tada krišom posećivao bolničar Boško Đunić. On me sve obaveštavao šta se u mom selu događa, kakav teror trpe. Kaže kako svaki dan kroz selo juri UDBIN džip. Tako sam doznao da je Dobrivoje Canić – Docko podlegao batinama i umro, a da je moj komšija Jevra Panić ubijen u zatvoru u Nišu. Ubili su, kaže, i Kamenku – seljanku iz zaseoka Rakovica u selu Vojnegovac. Potvrđeno mi je da su u

selu i dalje glavni isti ljudi: upravnik SRZ Jovan Mančić; Taka Krsta, sekretar partijske organizacije; Stanča Čulja; Stanija Igić, Branko Živković – Katrandžija, njegov sin Sanda. Jedan od najvećih zlotvora u selu bio je Stanija Gajdarev, zadružni traktorista. Taj Stanija me je mrzeo i zato što se nisam slagao da se moja sestra Nada uda za njega. Ovde moram da dodam i to da se moja sestra Nada udala za prvoborca Živadina Ilića, partizansko ime: Rajko. Kasnije sam doznao da su preko mene, u stvari, hteli da unište i njega jer im je smetao.

Prebace me u Beograd

Negde u junu, ne sećam se datuma, pošto je završeno lečenje od amputacije, došla su dva milicionera, jedan oficir i jedan u civilu, doneli mi neko radničko odelo da obučem. Izneli su me na nosilima napolje gde je čekao džip. Ništa nisu govorili kuda me vode. Prošli smo kroz selo Gnilan, pa kroz Ponor i, pošto smo išli pored šume, uhvatio me veliki strah da će tu da me ubiju. Međutim, dođemo u Belu Palanku na železničku stanicu, čekamo međunarodni voz iz Bugarske. Kada su me izneli iz džipa, hteli su da u čekaonici legnem na klupu, a oni da me pokriju ćebetom, što sam ja odbio iako su mi pretili da će me vratiti u Pirot. Kada je jedan milicioner hteo na silu da me primora da legnem, ja sam se onako sakat odupro, pokušao sam čak da se odvaljam do perona. Ljudi u čekaonici su se čudili šta se to zbiva i nekako našosmo kompromis: da me ne ogrću ćebetom, a ja da budem miran i ne skrećem pažnju putnika. Kad je stigao voz, utovarili su me u već rezervisan kupe. Prilikom utovara videli su nas Milivoje Mica Ćosin i Tika Džanin iz mog sela. Od njih je otac saznao da sam oteran u Beograd. Oficir i jedan milicioner koji su me sprovalili do Beograda bili su prema meni vrlo korektni. Kad su u vozu počeli da jedu, oficir mi je dao parče hleba i slanine. U Beograd smo stigli noću. Čekao nas je kombi i prvo smo odvezeni, mislim, u ulicu Narodnog fronta, pa posle dođoše neki drugi oficiri pa me

oteraše u Centralni zatvor; kasnije sam doznao da je to u Đušinoj ulici. Zatvorenička soba – ćelija polumračna, visok plafon, mali prozorčić, skoro do plafona. U hodniku lupanje kofa, šaptanje, znači ribaju hodnik. Kad se pred zoru sve utišalo, na prozoru se pojavi žensko lice, ubaci mi u ćeliju parče čokolade i kaže: „Znamo ko si, uzmi čokoladu“. Nisam uzeo, i dan danas nisam siguran da tu nije bio otrov.

Posle nekoliko dana dva milicionera, bez reči, stave me na nosila i pravo u kombi – maricu. Ćute oni, ćutim ja. Odvezli su me u Preduzeće „Rudo“ da mi uzmu mere za proteze. Majstor me tada ništa nije pitao, a ovi su ga zvali „Ciga“. Onda je posle par dana bilo odvoženje na probu i posle manje dorade, stao sam prvi put na proteze i gorko zaplakao, šta me je snašlo i šta sam izgubio. Tada sam video da i taj majstor „Ciga“ ima suze u očima. Tešio me je govoreći da ću se naviknuti.

Kako sam se osećao narednih dana, samo ja znam. Ne znam da li me više boli kada sam uz pomoć štaka u ćeliji učio da hodam, pa padao, sam se uz suze i jauke uspravljao ili što me duša boli šta bi od moje mladosti. Nikad više neću moći da obujem šumadijske opanke, vezene čarape, da povedem kolo, nijedna devojka neće više poželeti da zaigra sa mnom osakaćenim. Tada sam upadao u duševnu krizu, pomišljao sam i na najgore – da sebi oduzmem život, ali to bi značilo da svojim nanosim još veći bol, a mojim dušmanima radost.

Tražili me i u ludnici

Kad mi je otac doznao da sam oteran u Beograd, došao je kod Nade i išli su od zatvora do zatvora, od bolnice do bolnice, išli su čak i u ludnicu, ali niko nije hteo ili mogao da im kaže gde sam. Otac se posle nekoliko dana vratio kući. A evo kako su me našli: moja sestra od tetke Desanka udala se u Sukovo za Jeftu milicionera, pa su posle prešli u Beograd. U komšiluku je stanovao isto jedan milicioner koji je služio baš u mom zatvoru. Kroz razgovor ispriča Jefi i Desanki da u njegovom zatvoru

ima čovek od Pirota bez obe noge. Onda Desanka kaže sestri Nadi. Sve je bilo poverljivo da ne dovedu onog milicionera u nepriliku. Ipak, moja sestra Nada, kao supruga prvoborca, osmeli se i reši jednog dana, pa pravo kod Slobodana Penezića – Krcuna. U početku nije hteo da joj kaže ništa, ali ona je bila toliko uporna da joj je ipak rekao da ja sada učim da hodam, da ću uskoro sigurnije stati na proteze i da će me posle pustiti kući. Dozvolio joj je da mi nešto doturi, ali ne i da me vidi. I tako ja jednog dana dobijem gaće, peškir, majice i šećer. Šok, ne mogu da poverujem, neće ništa da mi kažu od koga je. Posle par dana dođoše jedan oficir i dva milicionera kod mene i kažu da se obučem, da sam pušten da idem kući. Kako da idem ovakav? Kuda da idem sam? Pita me oficir gde mi stanuje sestra Nada. Kažem u Cvijićevoj ulici broj 15, paviljon broj 1. Tamo su me odvezli. Kad smo stigli ispred zgrade, svirnuli su sirenom, sestra nas je očekivala, videla sa prozora. Istrčala je gušeći se od plača. Svi stanari zgrade su nagrnuti na prozore, neki su plakali, čuli su da se Nadinom bratu desilo nešto strašno u zatvoru. Pošto je Nada unapred rekla svom malom sinčići Miletu da će prvi put da vidi ujaka i on se onako mali našao u onoj gužvi, potrčao prema meni vičući: „Ujko, ujko!“ To me je toliko dirnulo da sam se onesvestio. Nastala je, kažu, velika zbrka, ali srećom to je kratko trajalo, brzo sam se osvestio. Tuga, plač, pitanja sa obe strane. Tada sam se prvi put posle nekoliko meseci pogledao u ogledalo. A može se samo zamisliti kako sam jadno izgledao. Prosto sam se uplašio samog sebe. Mršav, bled, upale oči. Šta bi od one moje mladosti, lepote, kuda ću sada obogaljen, kako da se pojavim u selu, kome sam ja ovakav potreban, kako da nastavim život, šta će ljudi govoriti kad me vide ovakvog.

Srce da pukne

Posle nekoliko dana provedenih kod sestre isprate me na voz. Kada sam stigao u Piroto, dočekao me je Dragoljub Micić i

fijakerom smo se odvezli u njegov stan. To što je učinio nikada mu neću zaboraviti, veliko mu hvala. Tu prenoćim i sutradan me on na biciklu odvede u selo. Kad smo stigli kući, došli su najbliži rođaci i prijatelji da me vide. Otac nije bio kod kuće, otišao bio u šumu po drva. Kad je stigao, pustio je volove iz jarma i po avliji počeo da jauče. Mislim da mi je to bio najteži trenutak u životu, ne znam kako mi tada srce nije puklo. I sad, kada se toga setim, srce mi se steže i suze naviru na oči.

Moj povratak bio je neko vreme glavni događaj u selu. Jedni su se radovali mom povratku, saosećali sa nama, a oni koji su mi radili o glavi i koji su mi sve ovo napakovali bili su kivni što sam se živ vratio. Ali, i dalje su svima stavljali do znanja da su oni još moćni, da mogu sve i svakog da udese kako oni hoće. Tako su vršili pritisak na Jelku Ćosinu da se ne uda za mene, a ja sam se sa njom pre moje tragedije najradije zabavljao. Ona im se dugo opirala, a meni sve u poverenju pričala koji su to. Na kraju su izvršili veliki pritisak na Jelkinog oca da je on čak dolazio kod mene i molio me da ga razumem. Uz obostranu tugu Jelka i ja smo se razišli.

Oženjen, zaposlen, izolovan

U dogovoru sa ocem rešim da se zaposlim. Uz pomoć zeta – Nadinog muža, i još nekih njegovih ljudi nađem posao u građevinskom preduzeću „Slobodan Novaković“ u Beogradu da radim kao normirac. Kada sam dobio prvi godišnji odmor, otac mi, u dogovoru sa Nadom, predloži da se ženim i skrenu mi pažnju na Pavlinu Marković. Pavlina je bila dobra devojka iz dobre kuće, a i osećanja sa obe strane su bila dovoljna za ljubav i brak. I tu su isti moji neprijatelji na sve načine pokušavali da i Pavlinu odvrate od mene, ali srećom, nisu uspeali. Uzmemo se Pavlina i ja. Na poslu u Beogradu nisam mogao da se duže zadržim, želja mojih progonitelja je bila da me što više udalje, da odem tamo gde me niko ne zna. Po direktivi morao sam ići, a da unapred nisam znao šta ću da radim i gde je to mesto.

Odrede mi selo Bački Maglić, nekadašnje švapsko selo Buljkes. Nova vlast je odmah posle rata odatle proterala sav nemački živalj i tu je posle neko vreme bio logor za izbegle grčke partizane. Kad je došao onaj Informbiro, došlo je do sukoba između samih tih grčkih komunista, pa su mnogi otišli u istočni blok, u Mađarsku i Čehoslovačku. Inače, ceo jedan veliki atar bio je ograđen bodljikavom žicom i kada sam ja tamo stigao, to je već bila velika ekonomija, imali su puno krava i mlekaru. Tamo sam stigao noću, a već sutradan sam shvatio da je to bila ekonomija UDBE za Srbiju i da je posle odlaska grčkih partizana to opustelo mesto naseljavano ljudima, uglavnom sudbine slične mojoj. Bilo je tu dosta tzv. „kulaka“ iz raznih krajeva Srbije. Odmah sam dobio posao normirca u mašinskoj radionici. Posle pet – šest meseci direktor mi ponudi da preuzmem rukovođenje mlekarom. Pri dolasku dobio sam za stan celu jednu kuću, ali potpuno praznu, sve je to opljačkano prilikom proterivanja Nemaca. Dovedem tu i Pavlinu pa polako nabavljam stvari za kuću. Tamo nije bilo uobičajeno pitanje otkud ti ovde; mene su, pošto sam bio jedini Piroćanac, jednostavno zvali „Bugarin“.

Vrana vrani ne vadi oči

Pošto je nekako sve, kako-tako, ušlo u kakvu-takvu normalu, rešim da se žalim na nepravde, te se u leto 1952. godine obratim kabinetu Aleksandra Rankovića. Žalbu mi je pisao Andrija Popović, advokat u Beogradu. Kad sam ga zapitao koliko košta, rekao mi je: „Mladiću ne treba ništa, jer ti si već platio i previše“. Prođe neko vreme, pozove me upravnik ekonomije Živojin Pejušković i kaže da je javljeno da ideš u Beograd u ulicu Narodnog fronta, ne sećam se broja, i da se javim Jovanu Aćimoviću. Kad sam otišao tamo, vidim da je to UDBA, čini mi se za Srbiju, a da je Aćimović po činu major. Ponadam se da će se moj slučaj otvoriti. Umesto toga, major Aćimović mi savetuje, bolje reći naređuje, da odustanem od

bilo kakvog zahteva i pisanja žalbi. Kako nisam pristao reče mi da će oni u tom slučaju pokrenuti nekakvu ponovnu istragu protiv mene. A kada ja rekoh da nemaju za šta da me terete, on dodade: „Za dokaze ćemo se mi pobrinuti“. Ja i dalje ne popuštam, a on onda pozva obezbeđenje, te me zatvoriše u neki prazan magacin, gde se bile kofe, metle i lopate. Posle šest dana me puste.

Rukovodioci ekonomije su bili veoma zadovoljni mojim radom i rukovođenjem mlekare i želeli su da tamo ostanem i za stalno. Sada mislim da sam grdno pogrešio što ih nisam poslušao. Nešto nas je vuklo, Pavlinu i mene, u naš Petrovac. Svaki godišnji odmor smo provodili u našem selu. Ja sam pomagao ocu u svim seoskim radovima kao da nisam sa drvenim nogama. Bio sam mlad, jak, pa sam sve to nekako nosio, ljudi prosto nisu verovali da ja to mogu. Čak sam znao i ponovo kolo da povedem, da zaigram skoro kao nekad. Posle tri i po godine dobijem pravo da se konačno možemo vratiti u rodni kraj. Iz Maglića smo lepo ispraćeni, dobio sam zahvalnicu i plus dve plate i bez naknade sve kućevne stvari. Zakupio sam ceo vagon do železničke stanice Sukovo. Nisam dugo mogao da nađem posao. Oni moji neprijatelji su mi i to sve dalje kvarili, pa sam se posvetio poljoprivredi, sadio sam duvan. Morao sam mnoge radove da obavljam vukući se na stražnjici i na rukama. Nije bilo lako ali kad čoveku dođe potomstvo jedan sin Branko, pa drugi sin Đorđe, dobije se neka volja za rad pa mi i nije bilo tako teško.

Konačno rehabilitacija

Ovde ćemo da prekinemo sa direktnim kazivanjima iz Rankove sveske, jer sve muke i problemi koje je kasnije imao sa progoniteljima su „luk i voda“ prema onom što je dotle doživljavao. („Posle zemljotresa dolazi do sleganja terena“, kaže Ranko). Listajući dalje Rankov svojeručni životopis možemo ukratko da prepričamo šta je dalje bilo od tada pa do

danas, u jesen 2011. godine, kada ovo beležimo: napokon je dobio posao kao čuvar u drvnom kombinatu „Stara planina“, ali čim se promenio direktor, dobio je otkaz. Posle par meseci prime ga u zadrugu da radi kao blagajnik. Tu je uvideo kako neki ljudi hoće da mućkaju, pa i njega u to da uvuku, te on to mesto sam napusti. Uspe da se zaposli u kombinatu „Tigar“ kao fizički radnik, kasnije se prebaci u administraciju. Ovi iz sela, bivši Rankovi progonitelji, bili su nezadovoljni što je Ranko napredovao u službi, pa su bili toliko uporno napadni i dosadni da je sekretar fabričkog komiteta morao jednog od njih – Jovana Panajotovića da izbaci iz kancelarije. Ranko je svaki dan putovao iz sela u Pirot na posao biciklom. Kad je blato ili sneg, onda Pavlina upregne konja u čeze, pa do asfaltnog puta. On u Pirot dalje biciklom, ona natrag na kućne poslove. U određeno vreme, popodne ga ponovo sačekuje.

Godina po godina, sinovi završiše škole, oženiše se, dobiše decu, skućiše se u Pirotu. Danas je Ranko u penziji živi u selu sa svojom Pavlinom za koju kaže: „Da sam je tražio kroz celi svet bolju ne bih našao, ona mi je što se kaže, desna ruka, naročito sada kada me potkolenice polako izdaju, žulje me i ranjave proteze. Ali ne čudi me, šta sam sve propatio, a i godine su, osamdeset i prva mi je, došlo je, kako to vele stručnjaci, do zamora materijala.“

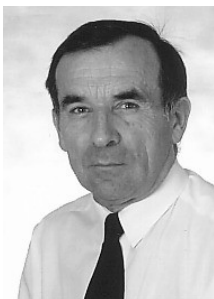
Završavajući tužnu priču Ranko kaže da zapišemo i ovo: „Nikada nisam pomišljao ni na kakvu osvetu prema mojim progoniteljima, niti bih se radovao nekoj njihovoj nesreći, pogotovo njihovim potomcima. Neka Bog i vreme sude svakom prema zasluži“.

I vreme je presudilo: od prvog pokušaja ispravljanja nepravde - 1952. pa do poslednjeg - 2007. trebalo je da prođe 55 godina. Obraćao se Ranko Saveznom izvršnom veću 1959. da bi tek na urgentan dopis dobio odgovor posle dve godine, i to negativan. Onda, ponovo uzalud, Skupštini SFRJ 1992. Pa Vladi Republike Srbije 2003. U naredne dve godine još nekoliko dopisa – zahteva raznim organima države Srbije. Sve

uzalud, obe države, ona jugoslovenska i ova srpska, ostale su gluve. Tek posle više od pola veka, 14.12.2007. godine Okružni sud u Pirotu doneo je Rešenje da je Ranko Jocić iz sela Petrovac rehabilitovan. Jer, sve je bilo nepravda.

Ostaje da se zapitamo: zašto u ovoj zemlji ljudi toliko mnogo troše život na bezdušnost.

Ranko Jocić je umro 6. aprila 2014. godine.

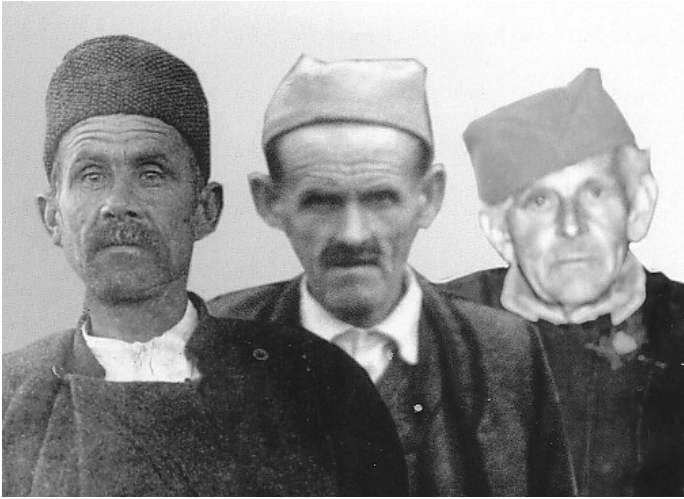

NEPRAVDA TEČE

(Sećanja i razmišljanja Jovana Danilovića
iz Bosute zapisana 1997. godine)

Domaćinstvo mog pokojnog dede Radovana Danilovića osnovano je 1931. godine, deobom braće: Milića, Radovana i Radojice. Pre deobe svi oni su živeli u zajednici, a po rečima mog dede, za njih je bila svetinja da se mora pošteno raditi i da se samo poštenjem može srećno živeti i stvarati. Kao prava braća, moji dedovi su i tu vrlinu, poštenje, podelili, stvorili svoja domaćinstva i u mladim godinama postali pravi domaćini svojih pojedinačnih seoskih domaćinstava. Potvrda tome je i činjenica da su oni za nepunih deset godina stvorili jako domaćinstvo, pojedinačno sva trojica, a ta domaćinstva su bila ravna onima koja se nikada nisu delila.

Ova priča o deobi mojih predaka ima i, evo, valjanih dokaza. Moj deda i moja baba su od 1931. do 1938. godine sagradili kuću nad podrumom, veličine 8 sa 9 metara; magazinu 8 sa 8 metara, takođe nad podrumom; pomoćnu zgradu 4 sa 7 metara; pušnicu za sušenje šljiva (sa 24 lese) i produženim delom sušnice, koji je korišćen za dopremanje svežih šljiva i lagerovanje sušenih. Kada bi šljive bile prerađene, taj produženi deo pušnice, korišćen je za smeštaj krava. U to vreme gradnje i uspona dedinog domaćinstva, sagradili su i vajat koji je i danas ukras stričevog dvorišta. Sagradiše potom štalu za ovce i hlebnu furunu.

Braća Danilovići: Milić, Radovan i Radojica

Iz podataka se vidi da je svake godine građena po jedna zgrada. Što se tiče zemlje, u to vreme njihov posed je bio iste veličine kao i mnogo godina kasnije, 1953. godine kada je sprovedena agrarna reforma.

Tada u to vreme graditeljstva i razvoja dedinog domaćinstva, od 1931. do 1938. godine, država se nije plašila imućnih, već siromašnih seljaka.

Moji su tada imali tri hektara zemlje pod voćnjakom. U vreme berbe šljiva, kazivao mi je deda, nikada nisu bili u neizvesnosti šta sa šljivama. Uvek se znalo: najkvalitetnije šljive se obavezno suše, a one nešto lošije kupljene su u kacu za rakiju. Sušene šljive i rakiju su uvek prodavali i to im je bio osnovni prihod za život. U to vreme u njihovom domaćinstvu živelo je njih osmoro: dedina majka Ikonija, troje maloletne dece, deda i baba, u punoj snazi života i jedini sposobni za rad. Za suhu šljivu tražio se kvalitet, a seljak nije trebao da brine. Njegovo je bilo da ponudi kvalitetnu robu. U to vreme u

Arandelovcu su bili otkupljivači Ilija Mihailović i Svetožar Lazarević.

Deda je pričao o toj poslovnosti trgovaca: kada se pojaviš sa šljivom ispred magacina, on pogleda robu i uz to kaže da on toliko može da plati šljivu, a ako neko može da plati više da njemu prodamo, a ako ne, onda će on otkupiti.

Zar to nije bila poslovnost u to vreme koje nama sada nedostaje nakon 70 godina? A nama su u takozvanoj novoj Jugoslaviji pričali da u prošloj, truloj Kraljevini seljak nije mogao da prodaje svoje proizvode po odgovarajućoj ceni, nego da je to država uzimala po nekoj bagatelnoj ceni.

Pa, ako je to tako bilo kako je tadašnji seljak mogao da opstane i da izgrađuje, a dokaz da se gradilo je to da imamo i danas dobrostojeća domaćinstva koja su sagrađena u Kraljevini Jugoslaviji, kada nisu ni pomišljali da će doći Titov režim i da će oni što su imućni, doživljavati ono što su doživljavali samo zato što su imali ono što su radom stvorili.

Kao što je poznato da čoveka kroz život ne prati samo dobro, već i zlo, tako da i mog dedu i babu zatiče nesreća – umire im sin Dragoljub. Potom dolazi i sreća. Ženi se sin Obrad sa Desankom, ćerkom Mijaila i Smiljane iz susedne familije Jovičića. Bilo je to 1939. godine. Obrad i Desanka su moji roditelji. Radost je trajala kratko. Već 1940. godine, na Božić, umire im kćerka Ivanka, a treći dan Božića, iste godine, umire i dedina majka Ikonija.

Ratne godine

Te godine su bile na vidiku skorašnjeg rata. Dedu Radovana pozivaju na vojnu vežbu. Odredište Gornji Milanovac, Čačak i još neka mesta. Rat zatiče dedu u Makedoniji. Odatle se vraća kući, jer je njegova jedinica bila rasformirana. Po dolasku kući upućuju ga na prinudni rad u Borski rudnik. Po povratku kući iz Borskog rudnika ondašnja vlast dedu raspoređuje na druge poslove, tako da je, po

njegovom kazivanju retko kad bio u selu. No, takvo je ratno vreme, važno je da je deda preživeo rat.

Deda Radovan i baba Zorka

U jesen 1944. godine mobilisan je moj otac Obrad. Po sećanju i priči majke, dede, babe i mog strica, ali i po pričama mnogih drugih, mobilizacija mog oca Obrada i još nekih mladića obavljena je na prevarantski način. Pozvani su, navodno, da kao omladinski predstavnici našeg sela odu u Ljig i sa omladincima još nekih sela prirede doček krajiškoj vojsci, koja od pravca Valjeva na proputovanju prema Beogradu, prolazi kroz Ljig. Rečeno im je da će se posle svečanog dočeka vratiti svojim kućama. Od obećanog povratka nije bilo ništa.

Naprotiv, tu počinje ispisivanje jednog tragičnog kraja, jedne mladosti u cvetu, još golobradog mladića Obrada, neveštog pušci. U Ljig „na doček“ nisu otišli oni mladići iz sela, koji su unapred obavešteni šta je cilj tobožnjeg dočeka Krajišnika. Namera je bila da se golobradi mladići, još uvek nesvesni, odvedu na Sremski front. Kroz selo se proneo glas da će i bosutski mladići sa Krajišnicima na putu za Beograd da prođu kroz Arandelovac. Moja pokojna baba je, kao i svaka majka, želela da vidi svog sina, da se pozdravi sa njim da mu podari tople vunene čarape za hladnu zimu. Bilo im je jasno da Obrad ide na dug put, a sa zebnjom u srcu, baba je došla u Arandelovac. Vojska je naišla, ali majka nije mogla da se pozdravi sa sinom Obradom i da mu paket koji je nosila skoro 20 kilometara preko Bukulje. Zaustavljanje i pozdravljanje nisu dozvoljeni. Sprovodnici su se sa njima ponašali tako, kao da su oni bili neka zarobljena neprijateljska vojska, nisu im dali da zastaju pored građana koji su izašli na ulicu da ih pozdrave. Sprovodnici su kolonu opominjali na pesmu. To je, po kazivanju moje babe Zorke, poslednji pozdrav (u prolazu) uplakanih očiju majke i sina. Bol u srcu, grč i tuga na licu. U pogledu je bila izražena sumnja majke i sina da se možda više nikada neće videti.

Ta sumnja se, nažalost, i obistinila. Koliko li je samo srpskih majki, na sličan način kao moja baba, ispraćalo svoje sinove jedince na Sremski front, dečake koji su do tada čuvali svoja stada, maštali o ljubavi i devojkama, a o ratu o borbenim veštinama nisu imali nikakva saznanja.

Odlazak mog oca, na put bez povratka, često mi je kao detetu, a kasnije i kao dečaku, u dugim zimskim noćima opisivala moja pokojna baba. Otišao je jednog oktobarskog dana 1944. godine 21-godišnji mladić Obrad, koji je već imao mene – sina Jovana, još bebu u kolevcu, da položi život u gudurama Bosne.

Otac Obrad i majka Desanka

O odlasku mog pokojnog oca na Sremski front pričala mi je moja majka Desanka, a o njemu i danas često pričamo, jer se iz njenog sećanja ne izbrisa sećanje na veliku nesreću. Tog kobnog jutra, otišla je, kaže, na berbu kukuruza kod ujaka Radovana Jovičića, a Obrad ostade na stepeništu ispred kuće, obuva se da krene u Ljig. Mislili smo vratiće se on do večeri. Uveče smo ga čekali do kasno u noć, a njega nema. Pomišljali smo na mnoge neprijatnosti, ali mobilizacija nam nije ni na pamet pala.

Obrada ni sutradan nije bilo, a po selu se nagoveštavala istina da se on neće ni vratiti. Tako i bi. Otišao je od kuće kao da je isterao stoku na pašu, ne sumnjajući, ni on, ni mi da odlazi u rat, seća se tih dana moja majka. Izašao je na kapiju, nemisleći da je nikada više neće otvoriti, da po dvorištu nikada neće koračati i svoju kuću i najmilije nikada neće videti. Odlazi bez pozdrava sa majkom, ocem, sestrom, bratom, suprugom i sa mnom, sinom jedincem od godinu i po dana. Možda me tog jutra nije ni video u kolevcu, u žurbi, nadajući se da će me videti

uveče, kada se vrati. Otac je otišao na put bez povratka i nikakvu poruku, što narod kaže „amanet“ mi nije ostavio, da kad odrastem da je to poruka sećanja na njega.

Ostadoh bez oca

Srpski narod kroz vekove se borio da ima slobodu, da ima svoju državu, samo oni koji su branili tu slobodu, nisu odvodili braniocce od svojih kuća, a da im ne kažu zašto su pozvani i da se na ovakav način odvodi čovek na prevaru da bi oslobađao otadžbinu od okupatora. Ali zato ne treba da se pitamo zašto je ta država doživela to što je doživela. Često se pitam da li se igde tako poziva čovek, na prevaru, nespreman i neobučen, da učestvuje u oslobođenju zemlje od okupatora. Takav je bio odlazak od kuće mog pokojnog oca, tog oktobarskog dana 1944. godine. Ljig, Arandelovac, Mladenovac, Avala (nekoliko dana priprema) i odlazak u Srem. Po kazivanju preživelih boraca i ratnih drugova mog oca, u Sremu ih je čekala borba i surova zima. Moj otac učestvuje u mnogim borbama, zatim biva teško ranjen u nogu, provodi izvesno vreme u bolnici, potom se vraća u jedinicu. Preko Šapca i Loznice njegova jedinica odlazi na zadatak u Bosnu. Učestvovao je u borbama, a jedna od većih borbi vodila se za oslobođenje Brčkog. U uličnoj borbi za oslobođenje tog grada 7. aprila 1945. godine gine i moj otac Obrad Danilović.

Dani su prolazili, nedelje, meseci, a moj otac se nije javljao. U našoj porodici je nastala tuga i briga za Obradov život. Moj deda sa svojim šurakom Radivojem Jovičićem, odlazi da traži svog sina. Najpre odlazi u Kragujevac, gde ih obavestavaju da je njegova jedinica u Bosni. Vraćaju se kući. Stavljaju hleb u torbe, pa pravac Bosna, peške. Kada su stigli u Bosnu i našli jedinicu, u njoj nije bilo mog oca. Od starešine te jedinice saznaju da se Obrad „izgubio u borbi“. Vraćaju se kući sa tužnom vešću, sa slutnjom i neizvesnošću da on nije ni živ. Roje im se crne misli po glavi da ga negde kljucaju ptice i

razvlače životinje. U kući nema mira. Istina se mora saznati, pa ma koliko ona gorka bila. Kuda krenuti? Ponovo u Bosnu.

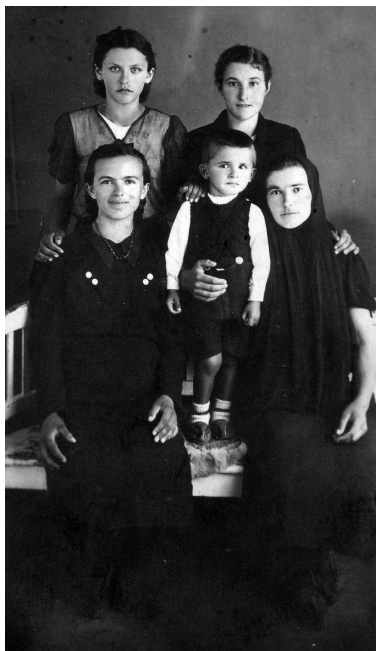
Nalaze istu jedinicu i dobijaju isti odgovor – izgubio se. Da u nesreći uvek ima i tračak sreće, potvrdio je jedan čovek koji je prišao i rekao da je on vojnik te jedinice i da zna da je Obrad poginuo u uličnoj borbi. Vojnik koji im je rekao najtužniju istinu se zvao, takođe, Obrad i rodom je iz Uba. On im je pokazao zajedničku grobnicu gde je sahranjeno više vojnika. Tačno im je rekao mesto gde su posmrtni ostaci pokojnog Obrada. Deda je sa šurakom Radivojem, istog dana izvadio mog pokojnog oca iz zajedničke grobnice i sahranio ga posebno. Moj otac je u zajedničkoj grobnici sahranjen bez sanduka, a na licu mu je stajala seljačka džoka u kojoj je otišao od kuće. U džepu je bilo pismo koje je napisao nama, ali koje nije stigao da pošalje. Uz pismo je stajao novčanik. Po tome je deda i prepoznao svog sina. Sve se to događalo oko Trojica, kada je bilo zabranjeno, zbog velike vrućine, prevoženje leševa. Često sam se pitao kako je dedi bilo kada je u jednom danu svog sina, koji je tri meseca bio po zemljom bez sanduka, iz jedne sahranjivao u drugu grobnicu. Kako je to težak i bolan prizor bio. Kada je stiglo odobrenje da se posmrtni ostaci mogu prenositi, deda je sa svojim šurakom Radivojem ponovo otišao u Bosnu. Moj pokojni otac je donet na drugi dan Svetog Luke, kada je naša krsna slava. Sahranjen je na naše seosko groblje.

Spomenik Obradu Daniloviću

Deda kulak

O mnogim neprijatnostima kroz koje su njih dvojica prolazili, pričao mi je deda Radovan. Mog dedu su nazivali četnikom, jer je nosio bradu za pokojnim sinom. U samom Brčkom, oko pronalaženja i transporta posmrtnih ostataka mog pokojnog oca, mnogo im je pomogla porodica Bojanić. Ovi ljudi su bili predusretljivi, tako da su im i konak davali, a često su odlazili na grobove poginulih vojnika, gde su im palili sveće i nosili cveće. Tim ljudima sam večno zahvalan. Kasnije sam imao želju da ih upoznam i posetim, ali mi je deda Radovan rekao da su oni još tada bili u podmaklim godinama, a dece nisu imali.

*Jovan (3 godine) sa majkom i tetkama
u vreme žalosti za Obradom*

Veliku zahvalnost dugujem i vojniku Obradu uz čiju pomoć smo saznali gde počiva telo mog pokojnog oca, pomenutoj porodici Bojanić, svima onima koji su nam olakšali muke i traganju za pokojnim ocem.

Tuga se uselila u naš dom i naša srca. Otišao je na put bez povratka, u cvetu mladosti, sin, brat, suprug, otac. Sve ovo, o mom ocu i njegovoj tragičnoj smrti su sećanja i kazivanja mojih najbližih, ali meni je celog života bilo žao što sam tako mali ostao siročić i što nisam ni očev lik zapamtio.

No, to je bio rat. Mnoge je porodice slična nesreća zadesila. Život je neumitan. Moralo se dalje, moralo se živeti. Došao je i kraj rata, ali ne i kraj muka za mog dedu (glavu porodice) i sve nas u našoj kući.

U novoj Jugoslaviji su nas u školi učili da stara nije valjala, a naša porodica je u novoj bila zahvaćena raznim nedaćama. U toj Titovoj, novoj zemlji, zemlji komunista i proletera, deda Radovan Danilović smatran je za imućnog čoveka u našem selu. Dobio je novo ime – „Kulak“.

Izgleda da nova komunistička vlast nije volela vrednog i radnog seljaka. Valjda su ovi ljudi u novoj Brozovoj tvorevini trebali da budu puka sirotinja da bi se njima lakše manipulisalo. Taj novi nadimak ponajmanje je mogao da se odnosi na dedu Radovana. Deda je u to vreme imao jedanaest hektara i četrdeset ari brdsko – planinskog zemljišta.

Deda i ostali ukućani morali su da rade dan i noć, da bi na pošten način mogli da se prehrane i da bi pomogli uvek i sirotinji. Nastalo je vreme obnove zemlje. Sav teret pao je na narod, koji će po komunističkim aršinima, morati da daje mnogo više od onih koji su imali mnogo više od njega. Imućniji su bili i zato što im niko u ratu nije poginuo, a imali su tada, a i u vreme obnove zemlje svoje štice. To su bili profiteri.

Do poslednjeg zrna

U to vreme zle vlasti počinju moja pamćenja. Sećam se da nam je bilo narezano više žita nego što smo tog leta imali u magazii. Mene, malog dečaka, spustili su u presek da sa metlom počistim svako zrno kako bi se namirio „kantar“ državi. U dubokom sećanju mi je ostao i dedin plač. Do tada sam mislio da samo deca plaču, a da ostali i nemaju suze.

– Radovane, zašto plačeš? – pita baba Zorka. Dedi glas podrhtava, a odgovor tvrd i opor:

– Vidiš da nam uzeše svo žito? Sa čim da ishranim ovaj narod u kući, koji će da skapa od gladi? – kaže kroz suze deda. Baba Zorka teši dedu i govori mu:

– Radovane, nemoj se sekirati – vlast je to, neka teraju ono što su naumili. Pitaćemo moju braću (Radovina, Radojka i Radivoja Jovičića) da nam pozajme, dok ne stigne novo žito.

Tako je i bilo. Nešto su pozajmili od njih, a nešto dokupili od onih koji su imali za prodaju. Ponestalo je i para. Zato nismo mogli ni da čekamo da novo žito sazri, već onako čim zarudi, užanje se dve, tri krstine, rasprostire se po zemlji da se osuši, zatim se poveže u snopove i tera na vršaj. Vršaj tog, poluzrelog žita, vršio se na jednom mestu u selu, gde su svi vrlili žito za „doranu“. To žito je kod kuće, u dvorištu, na ponjavama u tankim slojevima sušeno. Kada je pšenica bila suva, mleli smo je na vodenici potočari u našem selu.

Sećam se dobro kada su jednom došli da dodatno pakupe žito, pošto je onaj redovni namet bio izmiren. Od strane vlasti, za to dodatno oduzimanje su bili određeni Borivoje Glišić i babin rođeni brat Radivoje Jovičić. Njih dvojica su bili u pratnji naoružanog čoveka koji je u naše selo došao sa Rudnika. Koliko je tadašnja vlast bila bez morala potvrđuje i to što je odredila rođenog brata da oduzima sestri žito i to u pratnji naoružanog čoveka. Cilj im je bio da se familije, bliski rođaci, na ovaj način zavade. Međutim, to im nije uspelo. To narezano žito deda je

morao da odveze na određeno mesto. Dok su utovarali džakove deda su niz obraze tekli potoci suza. Naoružani pratilac ga upita:

– Čiča, zašto plačeš?

Deda mu odgovori:

– Vidite li koliko nas je u kući, pa čime da se ishranimo i preživimo?

Došljak za trenutak ućuta, pa reče:

– Čiča, ja za ovo nisam kriv. Ja na Rudniku nisam ni znao da ti postojiš, već vaši ljudi iz Mesnog odbora. Oni su to odredili, a ja ovde samo prisustvujem oduzimanju.

Zatim je Borivoje Glišić pogledao dedu i sažalio se na njegove reči i rekao mu:

– Rako nemoj više iznositi te džakove.

Tako, zahvaljujući Borivoju, nama je ostalo nešto žita i nismo morali odmah da kupujemo. Inače, Borivoje Glišić je u selu važio za viđenijeg i cenjenog seljaka, a potvrda tome je to što je na svoj rizik ovako i postupio.

Dok je građen Zadružni dom u našem selu, došli su aktivisti, u akciju, u naš zabran da seku građu za krov. Oni su to tako radili, da im je cilj bio da naprave više štete nego vajde. To su radili tako što su stabla određena za seču, za potrebe doma nagonili da padaju na druga stabla, pa su posle i njih sekli. Sve ono što nije bilo dobro za krov oni su oduzimali za ogrevno drvo.

U tome su prednjačili braća Radojko i Radovan Đorđević. U našem selu ima još živih ljudi koji mogu da potvrde sve ove navode. Moj deda morao je ogrevnog drveta dati koliko god je narezivano, a narezivano je mnogo. Kakva je to zastrašujuća vlast bila, znalo se kada predveče psi zalaju da to dolaze aktivisti sa naredbodavnim pozivom na kome je bilo ispisano šta se traži, a potpis je bio od nekog iz Mesnog odbora, a mahom od predsednika, podvučen sa tri linije crvenom olovkom. To je bila potvrda da se namet mora dati bez odlaganja. Kada bi seljani dobili ovaj „crveni“ poziv, smatralo se da ni Gospod Bog ne može da pomogne.

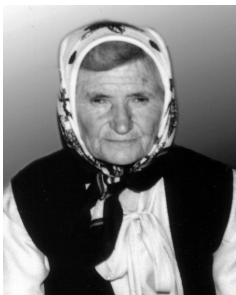
Otimali i drva

Sećam se, jednom, kad nam je bilo naređeno da se mora odseći, iscepati, oterati i upakovati 20 kubnih metara drva iz našeg zabrana. Pamtim to i po tome što do tada nisam video toliko ljudi koji seku tolika drva iz našeg zabrana. To je bila moba za seču razrezanog ogrevnog drveta. Sećam se da me je deda vodio sa njim kada je prevezio drva do odredišta. Ja sam stajao ispred volova, da oni ne bi krenuli dok deda pakuje drva, terali na određeno mesto zvano „luka“, na kome je tada bilo fudbalsko igralište.

Стриц Душан

Dok smo mi tu bili, seoski zaludnici iz Mesnog odbora, umesto da nam pomognu su igrali fudbal i plašili volove, a ta drva su spremna za njih. A znali su šta nas je sve pogodilo: da je dedin sin, odnosno moj otac poginuo, da bi oni i njima slični bolje živeli. Strica Dušana uvek su negde terali. Ta predaja drva i ponašanje onih na livadi, duboko su mi urezani u sećanje. Ja, mali, kao mačka ispred volova, deda pakuje drva, a omladinci lupaju loptom i plaše volove, a poneki cinično i povremeno kontroliše da li deda to dobro pakuje. Onako mali razmišljao sam da bi, možda, neko od njih i pomogao, ali nije smeo, jer je deda proglašen za „kulaka“, a njima se ne pomaže, jer bi se za pomoć snosile posledice. Često sam razmišljao o tim vremenima, tim ljudima, našim patnjama i mukama, svih nas, a posebno patnjama mog dede. Imam takav utisak da mu je narezivano kada kome padne na pamet, pa čak da je to radio i onaj visoki pandur, koji je tada postojao u Mesnom odboru. A kada je reč o ogrevnim drvima, narezivali su i uzimali i neki koji i danas žive u našem selu.

*Стрина
Радослава*

Negde, 1950. godine, deda je određen da kolima i volovima na planini Goč izvlači drva za potrebe države. Kako nam je u to vreme jedan od volova oboleo i posle kraćeg vremena oteran na prinudno klanje, deda se nije mogao odazvati tom pozivu, iz opravdanih razloga, jer nije imao drugog vola. Dokazi za nedolazak su bili na njegovoj strani, ali dedu je ipak kaznio Mesni odbor sa 3.500 ondašnjih dinara. Kada smo prinudno zaklali vola, u štali nam je ostao samo jedan vo i jedna krava. Suvišno je i naglašavati šta za seljaka znači kada ostane bez zaprege sa kojom se u to vreme obrađivao posed. Naše domaćinstvo je bilo maksimalno iscrpljeno od strane vlasti, pa o kupovini drugog vola nismo mogli ni da razmišljamo. A kuća puna naroda: deda Radovan, baba Zorka, stric Dušan, strina Radoslava, Tetka Ljubinka (kasnije udata u Lopatanj kod Osečine u familiju Marković).

Nakaradno uzimali, nakaradno vraćali

Dolazi 1953. godina, kada nam je Zakonom o agrarnoj reformi oduzeta zemlja. To zlo tadašnje vlasti, isteravanje seljaka sa vekovima sticane zemlje u mnogome je pogodilo mnoga srpska domaćinstva, pa i naše. Nastala je velika neizvesnost, narod je izgubio poverenje u vlast i državu, a ta naneta nepravda teško se zaboravlja i prenosi se sa kolena na koleno. Time je i država mnogo izgubila. Mislim da su srećni oni narodi, koji imaju poverenja u vladajući poredak svojih država, a srećni su i ti sistemi koji su uspeli da svojim odnosom prema narodu steknu njegovo poverenje.

*Тетка Љубинка са
синовима Миланом и
Зораном*

To otimanje zemlje seljak nikada ne može da zaboravi, a pogotovo moja porodica kojoj zemlja po novom zakonu iz 1991. godine nije vraćena. Decenijama čekamo kada će doći novi ljudi na vlast, koji će sagledati tu učinjenu nepravdu i vratiti nam našu zemlju. Naša očevina i dedovina, koju su tada proglasili kao višak nije vraćena, ali mi još uvek imamo nade da će to jednog dana biti učinjeno. Onda kada u ovoj zemlji bude jaka pravna država kojoj će biti važan i seljak i koja će nastojati da sve nepravde komunističkog sistema ispravi.

Kada sam prvi put čuo da će zemlja biti vraćena svojim vlasnicima i njihovim naslednicima, mojoj radosti nije bilo kraja, ali ta radost je bila kratka, jer od povraćaja naše zemlje ništa nije bilo. Još u raspravi o tom Zakonu o vraćanju zemlje izrečeno je za uho mnogo primamljivih reči o velikoj nepravdi učinjenoj seljacima u oduzimanju zemlje. Čulo se to i na najodgovornijim mestima u Republici Srbiji. Ohrabrujuće izjave davali su i pojedini visoki funkcioneri, posebno oni iz oblasti agrara. Neki su poručivali da seljaci budu strpljivi, da čekaju usvajanje Zakona o vraćanju zemlje, da ne ulaze u svoje nekadašnje posede, jer su znali kakav će biti ishod tog Zakona.

No, da se u svojim sećanjima vratim u daleku prošlost kada je ondašnja vlast, pošto-poto, htela da osiromaši seljaka i selo. Sprovodilo se titoističko i komunističko obećanje da u novoj Zemlji neće biti bogatih i da će svi podjednako živeti. Mnogi predratni neradnici i badavadžije, postali su u novom komunističkom poretku važni seoski ljudi, koji su mnogim

porodicama (gde se radilo i dan i noć), kroz razne nareze i prireze otimali i zadnji zalogaj hrane. Da bi, valjda, udovoljili tim svojim proleterima, vlast je odlučila da seljak ne sme i ne može da ima više od deset hektara zemlje, bilo da je ona u brdskom, bilo da je u ravničarskom području.

Ta nesreća nametnuta 1953. godine zadesila je i mog dedu i našu porodicu. Oduzeta nam je najbolja parcela, veličine jedan hektar i 45 ari. Deda je hteo da ovde sagradi kuću stricu (koji je već imao dvoje dece), ili meni i mojoj majci. Njiva je bila izdašna, pored reke, rodna i plodna. Sa nje, pod bilo kojim usevom, obezbedili bi godišnje potrebe hrane za ishranu naše četvoročlane porodice. Sa oduzimanjem ove parcele, nastale su i naše muke sa žitom. Već 1955. godine morali smo da kupimo od Obrada Petrovića, seoskog vodeničara 360 kilograma žita, a kupovali smo i na arandelovačkoj pijaci. Kupovina je bila redovna, sve dok nisu počeli da se seju američki hibridi kukuruza i italijanske sorte pšenice. Na drugoj strani, prve godine po oduzimanju naše parcele, mi smo je uzimali pod zakup i kosili seno. Iduće i narednih godina, nikada više nismo bili u prilici da tu našu parcelu uzmemo pod kiriju. Uvek su je uzimali oni koji su očekivali da će ona biti plodna kao onda kada je bila dedina. I uvek su se prevarili. Zakupci su se svake godine smenjivali. Deda je njivu uvek orao zimi, a ne uoči setve, a oni su to radili po svome, pa su dobri prinosi izostali.

Posle našeg proterivanja, prvi je u tu parcelu ušao Ljubomir Novaković. Kasnije je on, kao prvi komunista u selu, omogućio drugima da je koriste. Iz te oduzete parcele, bilo je to 1954. godine, isterani smo nasilno. Ja sam tada imao 11 godina. Iz nje nas je isterao, na prvi dan Uskrsa, Dragoslav Lazić. Tog vaskršnjeg dana otišao sam sa majkom, da napasemo ovce. Lep dan, veliki praznik, a mi srećni što smo na svojoj zemlji. Naša kratka radost je pokvarena.

Ide Dragoslav da pita moju majku:

– Zašto čuvaš ovce na toj livadi?

Majka kaže:

– A zašto ne?

Dragoslav veli kako to više nije naše i da odmah isteramo ovce iz livade.

A majka će:

– Dragoslave, ako ova njiva nije naša, sigurno nije ni tvoja!

On kaže da se on prihvatio da nadgleda i čuva oduzete parcele. Moja majka nije prihvatila njegov naređenje, a on je počeo da juri naše ovce i da preti milicijom. Majka je ovce vratila u livadu, a on je i dalje pretio milicijom.

Najtužniji Vaskrs

Već sam tada osetio nedostatak i zaštitu oca, a šta ako sada ostanem i bez majke? Moj strah je bio opravdan, jer u ono vreme, mi deca, kada bi čuli da milicija prolazi kroz selo usađivao nam se strah u kostima, a šapatom smo se raspitivali šta se dogodilo, koga su saslušavali, da li su nekoga odveli u zatvor?

Majka pita Dragoslava:

– Ti bar znaš naše stanje. Bio si sa pokojnim Obradom na frontu. Znaš i gde je nastradao. Kako bi to bilo da si ti nastradao pa da mi dođemo da jurimo tvoju ženu Olgu i kćerku Milicu sa vašeg imanja? Ovo ispada, kako se ti ponašaš, da od nas čuvaš našu imovinu! Kako te nije sramota i ako za Boga znaš greota je da mi ovo dete prestravljuješ!

On samo čuti i juri ovce, majka ne da, a ja sam već oglasio dreku. On je bio uporan, a majka još upornija. Na kraju je odustao i otišao našoj kući po dedu. Kada je deda došao on nas je pozvao da poteramo ovce kući. Dok nas je pozivao glas mu je bio drhtav, kao nikada do tada. Deda mi je pričao da on sve do tog Uskršnjeg dana nije verovao da će zakon o izjurivanju sa svog vekovnog poseda biti i sproveden u delo, nije verovao i pored doživljenih tortura komunističkog režima. Njegova tuga je bila utoliko veća, valjda i zato što je to bio Dragoslav Lazić, a

njegov otac i moj deda Radovan su braća od tetke, od dve sestre deca.

Međutim, Dragoslav se bavio poslovima kojima se retko ko bavio u našem selu. Bio je i ostao pokoran sluga komunističke vlasti. Takvi su ljudi gubili svako dostojanstvo i obzir, što potvrđuje i naš slučaj. Koliko je Dragoslav imao obraza i čovečnosti da ode dedi na kapiju i kaže mu zašto je došao?!

Taj Vaskrs je za nas bio najtužniji u godini, a za Dragoslava odskočna daska u napredovanju. Zaposlio se u seoskoj zadruzi kao magacioner. Odatle odlazi u Arandelovac, u Preduzeće „Savez“, koje je kasnije spajanjem sa drugim preduzećem, dobilo naziv „Kolektiv“. Uvek je radio na magacionerskim i trgovačkim poslovima. Zajmio se i promenio je dve kuće, a kćerki je kupio lokal. Iškolovala je kćerku koja je radila u zlatarskoj radnji, a mene je isterao sa moje dedovine, da nisam mogao ni čobanin biti.

Kada smo ostali bez te najbolje parcele, došlo je do smanjenja stoke u našem domaćinstvu. Tada je deda bio prinuđen da od Dragutina Radovanovića kupi jednu njivu od 36 ari, da bi koliko koliko nadoknadio oduzetu zemlju. Tu njivu platio je 210 hiljada dinara. Kako nismo imali gotovog novca, prodavali smo i ono što nam je bilo preko potrebno. Prodali smo bolju kravu, nekoliko ovaca i rakiju. Ovo nije bilo dovoljno. Od našeg kapitala obezbedili smo polovinu potrebnog novca. Rok za isplatu bio je kratak, pa je deda morao da pozajmi ostalo. Zajmio je od Živka Stanisavljevića iz Gornje Šatornje, tetkinog svekra i od Miodraga Nikolića iz Jelovika. Kako nam je zemlja već bila oduzeta kao tobožnji višak, kupljenu parcelu nismo mogli da prevedemo na nas, dok nismo pošumili toliku parcelu naše zemlje.

Kamo sreće da je deda pre agrarne reforme pošumio deo naše zemlje, onda nam ne bi uzeli, valjda, najbolju parcelu. Kada je pošumljavanje završeno, deda je tada preveo novokupljenu parcelu. Deda je zatim pašnjake pretvorio u oranice. Kako su one bile lošeg kvaliteta, time ništa nismo

dobili. Da je to tako, svako bi se mogao i danas uveriti, jer su te parcele u stričevom posedu.

Krava sirotica

Prodajom krave za kupovinu zemlje, ostali smo samo sa jednom kravom, a nas je bilo osmoro u kući. O kajmaku nismo mogli ni da razmišljamo. To je bila prava poslastica kada bi se našla na trpezi za neki veliki praznik. Krava je bila obična „buša“, sive dlake, kao tele loše odgajena. Po kazivanju moje babe, majku naše „buše“ su zaklali za neku jedinicu krajiške vojske koja je naišla preko našeg sela. Tada su nam uzeli i jednu junicu i obe su zaklane u porodici Mirković u Jeloviku. Tako je naša krava, zbog rata, ostala bez majke. No, vojska se morala hraniti i zemlja braniti.

Ta naša kravica bila je naš osnovni izvor hrane. Poznato je da je to najlošija rasa krava i da daje malo mleka, te se može zamisliti kakva je naša ishrana bila u to vreme. Za to smo mi bili najmanje krivi.

Godine 1956. deda je prodao volove i kupio dve krave. Imale su dvostruku namenu: da obrađuju posed i da nas hrane. Međutim, kako su naše parcele bile udaljene i po nekoliko kilometara od kuće, a one bliže su se zbog brdovitosti, teško orale, pa od krava nije bilo koristi kako smo se nadali. Oduzimanjem zemlje seljacima u domaćinstvima koja su imala više od 10 hektara, stvorio se strah i nepoverenje i stalna zebnja šta će uopšte biti sa selom i njegovim žiteljima, bez obzira na veličinu poseda. Oni sa malo zemlje, govorili su kako će njihove parcele biti objedinjene u zajedničke posede. A oni drugi (sa maksimumom), strahovali su da im se posedi ne prepolove. Jednom rečju, svi su u selima strahovali, i siromašniji i imućniji. No, ipak više su strahovali oni sa maksimumom. Zbog toga počinje deoba mnogih domaćinstava na prinudni i neželjeni način. Tako se usitnjavaju parcele i posedi. Dolazilo je do neshvatljivih apsurd. Odvajao je otac

jedinca sina od sebe, a godinama ga je gajio i čekao da bi kasnije preuzeo domaćinstvo. Do tada u istoriji, srpski seljak tako nešto nije nikada činio, jer se smatralo da je od Boga grehota, a od naroda sramota, odvajati se od jedinog deteta. U srpskom seljaku živela je nada da će doći bolji dani, druga vlast i ljudi u njoj, a tada je bilo najbitnije sačuvati postojeću zemlju. Od vladajućeg režima svakome je strah u kostima. Da li danas mladi mogu da poveruju da je tako bilo. Mi stariji znamo i svedočimo. Bilo je!

Godine 1959. i naša porodica, iz ovih, i nekih drugih razloga, podeljena je. Deda i baba su uzeli kuću i 25 ari voćnjaka. Dogovor je bio da to posle njihove smrti ostane stricu, koji će ih sahraniti i podići spomenik. Nadalje, oni za svog života uzimaju njivu veličine hektar i 20 ari, drugu njivu oko 70 ari i oko 60 ari šume. Sve to, opet po dogovoru, posle njihove smrti treba da delimo stric i ja. Veličina moga poseda, koji mi je pripao deobom, bila je manja od 4 hektara. Od toga veći deo nije se mogao koristiti kao obradivo zemljište, jer je bilo neplodno. Koristili smo ga kao pašnjak za ovce. Ta zemlja je i danas ista. Takav je i stričev deo. Od zgrada, na deobi, meni je pripala pomoćna zgrada i pušnica za suve šljive. Plac na kome su se nalazile te zgrade pripao je stricu. Moja majka i ja, tada sam imao 16 godina, nismo imali baš nikakvog kapitala. Na deobi nam je pripala jedna krava i tele, pet ovaca, jedna krmača sa nekoliko prasadi i nešto kokošaka. Nismo imali ni snage ni novca da naše zgrade izmestimo sa stričeve zemlje.

Hvala ujaku

Život i domaćinstvo smo morali da počinjemo i osnivamo iz početka. Imali smo samo jednu, koliko – toliko, svetlu tačku u rešavanju naših muka. Naime, majčin brat i moj ujak, Veselin Jovičić, odselio se iz našeg sela još 1955. godine u Indiju sa svojom porodicom. Iza njega je ostala oronula kuća, sa još nekoliko zgrada u još lošijem stanju, malo zemlje izuzetno

lošeg kvaliteta. Ujak je zbog svega toga, sa svojom porodicom, otišao „trbuhom za kruhom“ u plodni Srem. Majka i ja smo rešili da pitamo ujaka da nam da njihovu kuću da tu stanujemo dok mi sami nešto ne sagradimo. On je to bez dvoumljenja prihvatio i mi smo se tamo preselili. Velika pomoć u našoj nemaštini je bilo to što nam ujak nije naplaćivao kiriju i što za to nije hteo da čuje. Sagledali smo naše rđavo stanje i shvatili da moramo u toj kući dugo da živimo. Nas dvoje smo odlučili da od ujaka kupimo kuću, pomoćne zgrade i nešto kućevnog placa. Razmišljali smo da koliko kupimo od ujaka zemlje, toliko prodamo od naše i one zgrade dobijene na deobi. To su ujak i njegovi ukućani prihvatili, čak su nam nudili da i dalje stanujemo besplatno, pa kada se zaimamo da nešto na našem placu izgradimo. Međutim, mi to nismo prihvatili, jedino zato što ni ujakova porodica, tamo u Sremu, nije bila u zavidnom položaju. Njih petoro: ujak, ujna, baba, dvoje maloletne dece (oba sinovi), prodali su u selu nešto zemlje i u Indiji kupili četiri jutra zemlje, a stanovali pod kirijom. Radili su tuđu zemlju pod zakup i napola, dok se konačno nisu skućili. Ujak je uvek za moju majku i mene imao puno razumevanja, zato što je ona mlada ostala bez muža, a ja bez oca, pa je i dalje insistirao da mi u njihovoj kući besplatno stanujemo. Na naše insistiranje, prihvatili su da mi, ipak, od njih kupimo kuću, tri zgrade, bunar i četrdesetak ari placa. Dogovorili smo se da to platimo 300 hiljada dinara, što je bilo ispod realne cene. Rok isplate je bio tri godine. Tu zahvalnost ujaku i njegovima i danas dugujemo. I pored svih povoljnosti te kupovine, u to vreme je za tu svotu novca trebalo prodati šest krava, tako da je nama ta suma bila pozamašna. Za prvu ratu, po dogovoru, prodali smo stricu naše zgrade dobijene deobom, za 95 hiljada dinara. Za sledeću ratu novac se mukotrпно skupljao. Tada sam je krenuo u grad u „argaštinu“. Radio sam kao fizički radnik sa zidarima iz našeg sela koji su u Arandelovcu gradili privatne kuće. Poslove je pogađao Blagoje Milinković, a radili su Tomislav Kostić, Mirko Tolić, Lazo Jaćimović i drugi. Osim toga, šezdesetih

godina, Arandelovac je bio u velikoj privatnoj izgradnji kuća i cigla se sekla ručno. Na te poslove odlazio sam sa Radivojem Jovičićem, Draganom i Borivojem iz iste familije i drugim ljudima iz našeg sela. Na taj posao smo odlazili peške, 12 kilometara preko planine Bukulje. Kako su to bili sezonski, letnji poslovi, majka je ostajala sama kod kuće i radila sve poslove na našem posedu. Radili smo nadnicom i sami smo se hranili. Nosio sam hranu od kuće za nekoliko dana. Na posao se odlazilo noću. Majka mi je noću pripremala hranu, onoliko koliko mogu da ponesem, za narednu nedelju. Spremala je sir, slaninu, krompir, pasulj, hleb. Na kraju nedelje smo hleb i kupovali, jer je onaj naš bio bajat. Sa torbom punom hrane, majka me je uvek pratila oko tri kilometra od naše kuće do mesta zvanog „Znakovi“. Tu bi mi davala torbu i pozdravljala me sa:

– Doviđenja, srećan ti put!

Pratim te u pomrčinu

Uvek me je upozoravala da vodim računa kada se penjem po zgradama i da joj obavezno po nekome koga vidim iz našeg kraja, tamo u gradu, javim kako sam odneo torbu. Kada me je majka pratila, pri pozdravu, na licu pod mesečinom sam joj primećivao tugu i setu. Kasnijih godina, kada smo se malo skućili, i stali na vlastite noge, kada se videlo šta smo stvorili vlastitim radom, često smo se sećali tih noći i moje „argaštine“, a majka mi je pripovedala svoju tugu:

– Pakujem ti, veli ona, torbu i mislim: ako stavim manje bićeš gladan, nećeš imati dovoljno, a ako je prepunim, opet mislim biće ti teška i kako ćeš je na tom dalekom putu nositi. Noću prilazim krevetu, da te budim, ti spavaš. Žao mi je da te budim, a ako te ne probudim zakasnićeš na posao i više te neće primiti da sa njima radiš. Pratim te u pomrčinu, u neizvesnost, preko Bukulje, koju moraš noću da predeš.

Ko ovako može da razmišlja, osim roditelja? Ja sam, na nesreću, imao samo jedno od njih – majku, koja mi je kroz ceo život bila i majka i otac.

Na ovom pomenutom poslu radilo se od rane zore. Radili smo subotom, sve dok se videlo. Zatim kući, peške, preko Bukulje. Kući se dolazilo da se obidu njive i da se vidi šta je urađeno, da se presvuku preobuke i ponese hrana za iduću nedelju. U ponedeljak, ponovo sa torbom na leđima, preko Bukulje, put grada. Tamo gde smo radili, stanovali smo u mnogo lošim uslovima. Ti ljudi kojima smo gradili kuće do tada su i sami bili podstanari. Na placevima su pravili šupe za prihvat građevinskog materijala, a tu je bio naš konak. Krevet smo vidali onda kada subotom dođemo kućama. Tako sam živeo i radio od svoje šesnaeste godine, od ranog proleća do kasne jeseni, sve dok nisam otišao u Armiju.

Za to vreme isplatili smo ujaku kuću, kupili od majčinog strica Radovana Jovičića 38 ari zemlje koja se spajala sa našom okućnicom i renovirali smo kuću. Ono što je najvažnije, a to je da ništa nismo otuđili od dobijene dedovine. Dovijali smo se na razne načine. Zapatili smo nešto više ovaca, jer nam je to bila najmanja investicija. Kada smo prodavali ovce, zbog nešto malo bolje cene, terali smo ih na pijac u Mladenovac. Od našeg sela do Mladenovca je 45 kilometara. Kada ne prodaš ovce, vraćali smo ih nazad. Peške na toliki put! Sećam se dobro kako smo na Veliki petak 1962. godine, na pijac u Mladenovac oterali četiri ovce i isto toliko jagnjadi. Računali smo, jagnjad ćemo prodati za Vaskrs, a ovce vratiti. Međutim, kiša nas je u zoru zatekla u putu. Kada smo stigli na pijac, stoke je bilo, ali ne i kupaca. Pijac se rasturio ranije nego obično. Ništa nismo prodali. Vratili smo stado kući, mokri do gole kože, na putu dugom nekoliko časova. Takav je u to vreme bio moj mladički život i život moje napaćene majke.

Izgubljene godine

Dok su mnogi iz moje generacije živeli u izobilju, meni je bio uskraćen i pristojan život. Oni su se odevali konfekcijskim odelima, a ja nisam mogao ni štof da kupim da bi mi krojač sašio pantalone. Moje odelo je bilo od grubog sukna koje je tkala moja majka. Sako je za mene bio nedostižan, a kompletno odelo samo želja. Seoski vašar je bio mesto na kome sam mogao videti lepo obučene moje vršnjake, drugove, komšije. Spisak onih koji nisu živeli u oskudici bio je veliki. Njihova imena i nisu bitna. Ni tada, ni danas, nisam bio ljubomoran na njihov život. Njih nije zadesila moja nesreća, a moja je želja da ni jedno dete, nigde na svetu, ne ostane prerano bez oca. Na mnoge ovdašnje provode, baš zbog odevanja, nisam odlazio. Međutim, bilo je prilika, kao što su svadbe, na primer, gde sam morao da odem, pa sam pozajmljivao odelo od očevog brata od ujaka, Miloja Jovičića. On je od mene stariji šest godina, a to odelo je nosio još od vojske. Obuću sam pozajmljivao od očevog brata, od strica Živorada, koji je od mene stariji petnaest godina.

Tako sam uz pozajmicu odeće i obuće dogurao do 1963. godine, kada sam kupio svoj sako i cipele. U tim mladalačkim godinama vadio sam za drugovima i prijateljima. Međutim, okolnosti u kojima sam se našao, odvojile su me od svoje generacije. Dok su oni živeli bezbrižnim životom rane mladosti, ja sam se „družio“ sa blatom, ciglama, malterom, starijim ljudima, vršnjacima mog pokojnog oca i dede. Tako sam jedan period svog života preskočio, ili bolje rečeno, taj deo života nisam ni imao. Tako sam, još u ranoj mladosti, dok su moji vršnjaci trčali za krpenjačom, primio teret i obaveze odraslih ljudi. Osećao sam veliki nedostatak oca.

Vlast se u zemlji sve više učvršćivala, na temeljima pobeđe i palih žrtava za slobodu. Moćnici vlasti i režima su prosto zaboravili svoje svetle žrtve, a posebno njihovu decu i porodice. Kao da im je, u toj njihovoj osionosti i nadobudnosti, bilo

svejedno da li će širom zemlje mnoga domaćinstva i dalje postojati. Nisu ni jednim gestom pokazali brigu za decu palih boraca, za njihovu tugu, muku, ognjište, zgarište, školovanje, preživljavanje. Da se današnja država ogrešila o decu palih boraca i one koji su za njenu slobodu dali mlade živote, govori podatak da sam ja do svoje šesnaeste godine primao takozvani „invalidski dodatak“ od 175 dinara. Ilustracije radi, o kojoj sumi novca se radi, navešću jedan očigledan primer. Kada sam pedesetih godina išao u osnovnu školu, mi deca smo u seoskoj prodavnici, na odmoru, kupovali šećer u kockama da se malo osladimo. Tamo je radio Radojko Lazić i naplaćivao nam dinar za jednu kocku šećera. Znači li to da je život mog oca vredeo državi 175 kocki šećera? Znam da nema novca koji bi nadoknadio nečiji život, ali takođe znam, da je tadašnjoj vlasti bilo svejedno da li će deca palih boraca nastaviti posao svojih očeva. Izgleda da ih zemljoradnja i seljak tada nisu baš mnogo zanimali.

Za porez zadnja para

Na drugoj strani, gradska deca palih boraca su primala pomoć sve vreme školovanja, imali su prioritet pri zapošljavanju, a ubrzo su rešavali i stambena pitanja. Eto, tako je ispoljena još jedna nepravda između gradske i seoske dece! Zar i njihovi očevi nisu podarili svoje živote za iste ideale – slobodu zemlje? Zašto su onda nepravедno i nehumano njihovu decu delili? Jednima su dali sve, a drugima ništa! Meni je bilo još teže, jer su mi oduzeli dedovinu, a nikada niko nije došao da vidi i uveri se u uslove u kakvim žive deca ratnih boraca, poginulih za dobrobit i napredak zemlje. Ako nisu mogli da nas posete oni sa saveznog i republičkog nivoa, mogli su, valjda, oni sa opštinskog. Neko bi se danas iz ove vlasti upitao, kako nismo znali za tadašnja prava i što ih nismo tražili. A nas nikada niko nije sa našim boračkim pravima tada upoznao. Kako su tada jedna žena i jedno dete u zabitom selu mogli da znaju i

čaju za prava iz oblasti boračke zaštite? Nikakvim informacijama nismo raspolagali. A i kako bi, kada smo električno osvetljenje uveli tek 1964. godine, a prvi radio uneli u kuću 1971. godine. Taj radio nismo mogli da kupimo, pa nam ga je poklonio moj brat od strica koji je krajem 1970. godine otišao na rad u Norvešku. Prvi televizor smo kupili 1976. godine. Novine su za nas bile luksuz. Najpre, za njih bi morali da idemo peške devet kilometara do Belanovice, a i pare su se trošile samo na životne stvari. Jedino smo na vreme bili obavestavani o poreskim zaduženjima i obavezama prema državi. Ukoliko ne bismo porez blagovremeno izmirivali, dolazio je sudski izvršitelj, a tu su bili i dodatni troškovi. Za porez se uvek davala zadnja para. Dok su one koji su prvi put počinjali da rade u nekoj delatnosti (trgovina, ugostiteljstvo, usluge), prve godine oslobađali poreza, dotle seljak kada osniva domaćinstvo nema ama baš nikakvih poreskih olakšica. Kao da državi nije stalo do onoga ko hrani narod!

Jovanova i Verkina svadba

Godine 1963. nekadašnju ujakovu, a sada našu kuću smo renovirali. Zgrada je bila totalno oronula, čak je pretila opasnost da se zid sa severne strane sruši. Majstori su kuću uvezali

čeličnim konopcima sa sve četiri strane. Pukotine na zidovima smo zapušili krpama i papirom. Te 1963. godine smo proširili domaćinstvo za još jednog člana – oženio sam se Verkom, ćerkom Svetomira i Radmile Kostić iz mog sela – Bosute. U martu 1964. godine odlazim u JNA, a vraćam se septembra 1965. godine.

Kako sam od obrazovanja samo imao osnovno, četvororazredno, a bio sam odličan đak, pred regrutaciju sam podneo molbu nadležnom organu, da me regrutuje u auto jedinicu. Moja molba je prihvaćena. Pozvali su me na specijalni pregled na Vojnomedicinskoj akademiji u Beogradu. Na tom pregledu sam dobio uverenje da sam sposoban za vozača.

Jovan sa majkom Desankom, suprugom Verkom i kćerkama Zlaticom i Snežanom

Potom sam iste godine, u leto, pozvan na regrutaciju u Aranđelovac. Regrutna komisija, bez ikakvog pregleda, saopštava mi da sam nesposoban, ne samo za vozača, već i za odlazak u vojsku. Oglašavaju me privremeno nesposobnim.

Kasnije sam saznao da je na to moje „onesposobljavanje“ uticao šef Mesne kancelarije našeg sela – Ljubomir Novaković, koji je na moje mesto uputio sina svog prijatelja. Tek sledeće godine sam „osposobljen“, ali od auto jedinice nije bilo ništa, jer ja nisam bio redovan regrut. Želja mi je bila da u auto jedinici dobijem dozvolu vozača, koja bi mi kasnije služila i u građanstvu. Međutim, moja sudbina je bila u rukama seoskih moćnika. Zbog toga sam vozačku dozvolu stekao tek u 42. godini života.

Ortačili i krave

Po povratku iz vojske nastavljamo sa upornim radom da bi kako-tako naše stanje popravili. Uginula nam je i jedna krava, ona koju smo dobili na deobi, tako da smo izgubili zapregu. Ali i u nesreći ima sreće. Sreća je bila što smo bili u dobrom okruženju komšija i rodbine. Pozajmljivali su nam njihove krave da sa našom u sprezi, obrađujemo posed. U toj pomoći prednjačili su Miodrag, Branko i Tomislav Kostić, a i naše familije Danilovića i Jovičića. Mi smo im i danas za ta dobra dela zahvalni. I sada, kada zatreba, rado im se odazivamo na poziv za pomoć.

Ponovo sam počeo da „argatujem“, jer je to bio osnovni deo naših prihoda. I ovoga puta – cigla. Međutim, sada se to radilo pomoću prese na traktorski pogon. Vlasnici prese za ciglu, kod kojih sam radio, bili su Miloje Beloševac, Mihailo Tolić, Veso Jovičić (moj ujak), Vitomir Đokić i drugi. Radio sam preko leta, dok su moja majka i supruga sređivale letinu. Zimi smo supruga Vera i ja sekli i spremali ogrevno drvo za prodaju.

Godine 1966. kupili smo jednu parcelu, hektar i 20 ari, od čega je 80 ari bilo obradive zemlje, a ostalo pašnjak i pošumljeno bagremom. Njiva je bila pete klase, ali se graničila sa našom okućnicom. Uspeli smo da 1971. i naredne godine unapredimo i uvećamo stočni fond. U štali veličine 4,60 sa 3,80

metara imali smo četiri krave i tri junice. Stoku smo prehranjivali sa našeg poseda, ali smo bili prinuđeni i da neke oranice uzmemo u napolicu. To smo uzimali od Pavla i Radomira Tolića. Obrađivali smo tuđe njive, a naše je oduzela država, procenjujući da je to bio tobožnji višak. Te parcele su bile četvrte i pete klase. Ulagano je mnogo truda u obradu, oranje, kopanje, a bilo je malo prihoda.

Iako sam imao samo nižu osnovnu školu, počeo sam da pratim novine iz oblasti poljoprivredne proizvodnje. Do mnogih saznanja dolazio sam u nedeljnom listu „Zadruga“. Najpre sam ovaj časopis pozajmljivao, a kasnije sam na njega bio pretplaćen i to sve do prestanka njegovog izlaska. U tom listu, na prvoj strani, pisalo je samo o društvenom sektoru, a zatim o kooperantskim odnosima zadruga – seljak. Za mene je bila interesantna rubrika „Saveti stručnjaka“ i „Vi ste želeli da znate“. Odatle sam sticao nova saznanja o novim sortama kukuruza, pšenice, stočarstvu, voćarstvu.

Poučen tom literaturom, među prvima u selu sejo sam hibridni kukuruz „Viskonzin“, „Nebraska“. Isto je bilo i sa visokorodnom sortom pšenice italijanske selekcije „San pastora“ i „Libelula“. Zatim sam, prvi u selu, zasejao travu iz grupe leguminoza, pod nazivom „Žuti zvezdan“. Tu travu i danas sejemo. Naše njive su uvek obrađivane i zasejane, iako nismo bili stalno kod kuće.

Dnevni boravak od sedam kvadrata

U periodu od 1966. do 1968. godine moja porodica se uvećava za dva člana. Rođene su kćerke Zatica i Snežana. Kuća koju smo renovirali, ponovo je ispucala i oronula. U njoj smo imali tri prostorije za stanovanje. Prva, ulazna, je bila premala da se u nju krevet smesti. Imala je troja vrata: spoljna, ulazna u malu i ulazna u veliku sobu. Mala soba je služila za dnevni boravak i stanovanje, a bila je veličine sedam kvadrata. Tu smo imali šporet na drva, stočić veličine 75 sa 100

centimetara, tri stolice i krevet. Krevet nam je služio i za sedenje. Kada su nam deca malo porasla, nikada nismo mogli svi u isto vreme da jedemo. Stočić je bio smešten u jednom uglu, pa dve strane nisu mogle da se koriste. Kada smo nekad, zbog posla, na brzinu ručali svi, onda su supruga i majka uzimale po jedno dete u krilo i tako jele. Majka, mahom, i nije sedala sa nama za sto, pod izgovorom da ima neka posla ili da nije gladna. Razlog je bio taj što i nije bilo mesta za stolom.

Jovan sa kćerkama u Švajcarskoj 1983. godine

Verka sa ćerkama u Švajcarskoj 1983. godine

Kada nam je neko dolazio u posetu, mi bismo ga videli sa prozora. Deca su odmah izlazila u dvorište, ako je toplo, ili u krevet, ako je bilo hladno vreme. U toj sobici je noću spavala majka. Uvek se sa tugom prisećam tog vremena i moje majke. U toj sobici se spremalo, kuvalo, peklo, sedelo, da bi ona u njoj zatim spavala.

Leti je tu bilo nepodnošljivo. Zadnja je, zbog nas, legala, a prva, da bismo mi imali gde, ustajala. Njen život je tako prolazio, prolazio... Naše domaćinstvo, hvala Bogu, iz godine u godinu je jačalo. Nas troje sposobnih za rad, a i deca su rasla. Kuća i zgrade sve dotrajale. Zidane su bez cementa, sa blatom.

Štala kamena i blatom ozidana, a druge dve zgrade su postale neupotrebljive. Jedna od njih je bila magaza u kojoj smo držali kukuruz u klipu. Pšenicu smo čuvali u kacama.

Svi su govorili da nešto moramo sazidati. Počeli smo sa pripremom materijala. Najpre smo 1970. godine kupili 1.000 komada crepa i odsekli 26.000 cigli. Dve godine kasnije kupili smo 400 kilograma gvožđa.

Nama su, silom prilika, nametnute velike obaveze, koje ni ekonomski jače domaćinstvo, ne bi moglo da podnese. Od mehanizacije nismo imali ništa. Deca su bivala sve veća, te i njihove potrebe. Nismo imali izlaza iz teške situacije. Tada smo seli i dogovorili se. Supruga i ja ćemo preko nekoga potražiti posao, a majka će ostati kod kuće sa decom. Majka je bila svesna naše ukupne situacije i prihvatila je velike obaveze oko brige o unukama i našem domaćinstvu.

Trbuhom za kruhom

Za posao u inostranstvu obratili smo se našim rođacima Slobodanu i Ljiljani Tolić, koji su tada još uvek radili u Švajcarskoj. Oni su nam našli posao i dobili smo ugovor od poslodavca. Postupak oko dobijanja dozvole za rad trajao je oko šest nedelja. Dok smo čekali na vizu, tamo je došlo do promene zakona koji se odnosio na rad bračnih parova. Naime, oni koji su imali mlađu decu od 12 godina, nisu mogli da dobiju radnu vizu. Znači, samo jedno od nas. Sada je ta granica pomerena na 16 godina. Vizu sam dobio ja. Kofer u ruke i u beli svet, što narod kaže „trbuhom za kruhom“.

Polovinom juna 1973. godine stižem u Švajcarsku. Posao je bio sezonski. Letnja sezona od polovine juna do druge polovine septembra, a zimska od druge polovine decembra do kraja marta. Godišnje – sedam meseci. Leti sam radio na održavanju bašte i cvetnjaka jednog hotela. Zimi sam bio spoljni momak. Kao samac u Švajcarskoj sam radio osam godina, a kasnije je i supruga stekla radnu vizu i od tada radimo oboje. Plata mi je

bila 540 franaka, mesečno, a imao sam stan i hranu. Godišnja zarada oko 4.000 franaka.

Naša kuća u selu je bila na bezvodnom terenu. Doduše, imali smo bunar, ali da bi obezbedili vodu u kući morali smo da je dovedemo sa udaljenosti od nekoliko kilometara. Živeli smo u zabiti, daleko od centra sela i puta koji je spajao selo i grad. U kraju u kome smo živeli, bilo je osam domaćinstava i svi mladi su otišli u grad da se školuju i rade. Tako je i danas. Tu žive samo starci. Zbog svega toga smo i odlučili da se selimo na neku pogodniju lokaciju u našem selu i da tamo gradimo svoj novi dom. Nismo imali svoju pogodnu parcelu, onu koja bi bila najlepša i najbolja, znate, oduzeta nam je od države! Bili smo prinuđeni na zamenu. To smo učinili sa Radenkom Gavrilovićem i tako došli do 20 ari placa. Selili smo se na golu ledinu, na kojoj nije bilo ni jednog drveta, a kamoli nečeg drugog. Od tih mojih 4.000 franaka kupovali smo samo ono što nismo za gradnju mogli sami pripremiti. Mnogo toga smo sami spremili. Narod nam je svesrdno pomagao. Iz reke Bukulje vadili smo pesak, šoder i kamen. Materijal smo kravama prevozili na plac. Ciglu smo sekli tri puta. Ukupno 65.000 komada. Krovnu konstrukciju smo iz šume, takođe, prevlačili s kravama.

Počeli smo da gradimo kuću. Planirali smo da u njoj imamo sve prostorije koje su potrebne petočlanoj porodici. Kuća je prizemna, sa potkrovljem, dimenzija 8,5 sa 10,5 metara. Gradili smo i štalu prema potrebama našeg stočnog fonda, koji možemo da hranimo sa našeg poseda. Gradnju kuće smo počeli u proleće 1974. godine, a u nju smo se uselili decembra 1980. godine. Kuća nije bila završena. Spolja je bila neomalterisana, prizemlje omalterisano, tek da se moglo u kući prezimiti, a štala je bila delimično urađena, bez dodatnog dela koji je kasnije sagrađen.

U ovoj našoj izgradnji, veliku pomoć smo imali od familije, komšija, rođaka, kao i mnogih dobrih Bosućana.

Danas nastojim da tim ljudima, to ondašnje dobro, na neki način nadoknadim.

Prešla zemlja u treće ruke

Sve ovo do sada rečeno nema za cilj da se jadam, niti da se hvalim proteklim vremenom našeg života. Naše opredeljenje je bilo rad, a iza njega ostaju neke materijalne vrednosti. Možda je sve to, uostalom, i sudbina, jer kako kaže naš narod, čovek ne može pobeći od tog prsta sudbine. No, vreme je da se prema nama ispravi učinjena nepravda i da nam se vrati zemlja koja nam je pripadala. Na sve to me je podstakao Zakon koji je utvrdila Skupština Srbije 1991. godine, a koji se odnosi na vraćanje nepravredno oduzetog poseda. Mi, naslednici pokojnog Radovana Danilovića iz Bosute, očekivali smo da je i nas konačno „ogrejalo sunce pravde“ i da će nam se vratiti za šta deda nije dobio nikakvu nadoknadu i nikada nije bio saglasan da tu zemlju drugi obrađuju.

Prva rasprava o vraćanju zemlje održana je početkom novembra 1991. godine. Rasprava je veoma kratko trajala. Jedino je predsednik te nadležne komisije pročitao podatke o tome kolika je površina oduzeta, kolika je površina kod onih koji tu zemlju sada obrađuju i kome se sada po tom Zakonu zemlja vraća. Predsednik komisije nas je obavestio da se naša zemlja ne vraća, jer je prešla u treće ruke. Zašto su nas pozvali? Jedino da nam kažu da nam zemlja neće biti vraćena.

Teško je zamisliti kakav je bio još jedan udarac za bivše vlasnike. Informisani smo, tada da je Šumsko gazdinstvo iz Kragujevca, koje je otuđilo našu zemlju, dužno da za nju izvrši nadoknadu. Oni se, međutim, nisu pojavili na raspravi. Njihova drskost je išla čak dotle, da nisu našli za normalno i shodno, da nam izlože svoj stav o ovom problemu. Pitam se, kako bi se ponašali da smo otišli u njihovu državnu šumu, odsekli 100 kubika građe? Da li bi se tada pojavili ili izostali sa suđenja? Sigurno bi pohrlili da zadovolje pravdu.

Desanka sa unukama 1988. godine

U našem slučaju, činjenica je da je taj Zakon, koji je donela Skupština Srbije, nepravedniji od onog koji je ustanovila Jugoslavija kada je zemlja oduzimana. Sadašnji Zakon predviđa samo vraćanje one zemlje koja je ostala u društvenoj svojini. Zašto se neko iz vlade, iz resornog ministarstva, pre usvajanja Zakona nije upitao kako je ta zemlja otuđivana iz društvenog sektora? Otudivana je po principu pojedinačnih želja i poklanjana kao kad Deda Mraz deli deci svoje novogodišnje poklone. Nekome je bilo dovoljno da pruži prst na željenu parcelu, posao je bio završen. Zemlja nam je svima nepravedno oduzeta i trebalo bi je pravedno vratiti. Izuzetak su mogli da budu posedi gde je izgrađen objekat, čija je vrednost veća od vrednosti parcele. Ovim Zakonom su nam povraćane stare rane, koje nikada nisu zarasle, a samo mi znamo kako one bole.

Neshvatljivo je da nam zemlja nije vraćena zato što je otuđena kao da smo mi, po nekom njihovom nepisanom pravilu, krivci za njeno otuđivanje, pa nas sada tako kažnjavaju. Kada bih bio u prilici da pitam zakonodavca i one koji su taj Zakon

usvajali, pitao bih šta su hteli i mislili kada su ovako nešto izglasali? Misle li da je takvo rešenje pošteno? A u nacrtu Zakona su obećali kule i gradove. O nanetoj nam nepravdi u tom Zakonu ni slova nema. Neshvatljivo je da tim obrazovanih stručnjaka, radeći takav Zakon, nije umeo ili nije hteo da uđe u bit i suštinu tog problema, da se konsultuje sa seljacima i da nađe pravo rešenje za otklanjanje decenijske nepravde. Zašto lekar pita pacijenta šta ga boli? Zato što je to pravi put za uspostavljanje dijagnoze i lečenje naših rana na duši. Mnogo su nam obećali, pa tako još dublje povredili naše rane. Voleo bih da znam kako bi se osećali tvorci ovog nakaradnog Zakona, da je njima, kojim slučajem, oduzeta zemlja, ili da su bili ti srećnici, pa da im pripadne tuđa zemlja? Možda je, doduše, bilo i takvih, ali po ovom srećničkom odnosu, pa i ne čudi što su takve zakone sačinili i potom izglasali.

Tako je donet zaštitnički Zakon za one koji su sa našom zemljom pravili transakcije po potrebi, u razne svrhe. Tako su posedi odlazili u treće, četvrte i ko zna koje ruke. I umesto da taj novi Zakon o denacionalizaciji konačno zaštiti nas i ispravi grešku tadašnjeg režima, on nam nanosi novu nepravdu i potpuno nas obespravljaju nad nasledem dedova i očeva. Znači li to da je i ovaj današnji režim, u bezakonju, isti kao i onaj pre mnogo, mnogo godina? Mogu samo da zamislim kolika je bila radost onih koji su se posle ovog Zakona vratili na svoje parcele sa kojih su bili isterani. Tako nešto se može samo jednom u životu doživeti. Meni je preostalo da sa tugom i setom žalim, ili za utehu se nadam da će ova ili neka naredna Skupština, ponovo razmotriti ovo pitanje i našu nepravdu ispraviti.

Do kraja 1992. godine imali smo ukupno tri rasprave pred Komisijom za vraćanje zemlje. Zahtevali smo da nam odgovore dokle ćemo biti maltretirani i pozivani na rasprave, kada nam Zakon uskraćuje pravo na povraćaj naše zemlje. Predsednik je sa žaljenjem istakao da on shvata našu situaciju, ali da naš slučaj ne može da reši. Naime, Šumsko gazdinstvo u Kragujevcu je potpuno nezainteresovano za rešavanje našeg i

drugih predmeta. To gazdinstvo smatra da nije dužno da nam vrati šumu, jer je sada to državna svojina, zatim da nisu dužni da nam vraćaju zemljište, niti pak prihvataju da nam isplate novčanu nadoknadu. O tome su oni i pismeno obavestili Komisiju u Arandelovcu.

Sila seoskih moćnika

I tako nastaje „vrzino kolo“, a mi ne znamo kako ćemo dalje. U Republičkoj upravi za imovinsko pravne poslove prihvataju sve žalbe Šumskog gazdinstva i poništavaju rešenja Komisija za vraćanje zemlje.

Zemljište koje je oduzeto mom dedi, nekadašnja Šumska sekcija je otuđila iz društvenog sektora i dala privatnim licima. Na poslednjoj raspravi u Arandelovcu predloženo je da prihvatimo samo novčanu nadoknadu. Međutim, napomenuli su nam da nisu sigurni ko u stvari treba da nam plati nadoknadu – Šumska sekcija ili Opština. I tako, tom našem „hodu po mukama“, potucanjem „od nemila do nedraga“, kao da nema kraja. Na tu ponuđenu novčanu nadoknadu nismo bili saglasni ni stric ni ja, jer mi nemamo zemlju na prodaju, a posebno onu koja je naša dedovina. Mi smo se opredelili za seljački život, a seljaku je svoja zemlja uvek neophodna.

Kada se čoveku uzme parče hleba to nije strašno, ali kada mu se uzme njiva na kojoj on taj hleb proizvodi, to je strašno i pravde nema. Od naše kuće do parcele koja nam je oduzeta, verovali ili ne, samo je udaljenost 172 centimetra. Uzeti nadoknadu značilo bi prodavati dedovinu, tik uz prag. Koji bi to seljak, domaćin prihvatio? Ako se zna da je pokojnom dedi nuđen novac za nadoknadu, još kada su mu oduzeli njivu i da on to nije prihvatio, jer nije imao višak zemlje, onda kakvi bi to mi potomci bili kada bi danas krčmili njegove njive?

To su ondašnje vlasti, u cilju svoje popularnosti i nadmoćnosti, uzimale od seljaka i tako činile ogromnu nepravdu, ali mislili smo da će je ova vlast ispraviti. Međutim,

ta nepravda je i danas prema nama u potpunosti ponovljena. Čovek može u životu da ima raznih neprilika i kako vreme prolazi ljudi se mire sa tim, ali kad je u pitanju dedovina, očevina, ostavština za potomstvo, to grčevito branimo i čuvamo. To je jedna od najvećih vrlina seljaka, da čuvaju zemlju za naredne generacije.

Setimo se onog vremena kada smo slušali bujice govora da je poljoprivredna proizvodnja jedino rentabilna na velikim ukрупnjenim posedima, a da su mali posedi kamen spoticanja savremene obrade i rentabilne proizvodnje. U to vreme vođena je neviđena kampanja u uverenju seljaka da su međe između poseda štetne i da one, zaboga, umanjuju prihode. Na drugoj strani, gle apsurda, naša oduzeta parcela, od hektar i 45 ari, podeljena je na četiri parcele i tri vlasnika. Zaboravlja se da će da se pojave nove međe, koje nikome ne smetaju. Važno je bilo tu njivu isparčati, jer je ona bila vlasništvo jednog izmišljenog „kulaka“.

Rasparčavanje je išlo po ovom redosledu: Marinko Novaković je dao školski plac (20 ari), a za nadoknadu je dobio od naše parcele 40 ari; Petar Lekić daje za pošumljavanje svoju zemlju, a od našeg poseda dobija 10 ari; isti Marinko Novaković daje za pošumljavanje svoju zemlju, a od naše parcele dobija ostalih 75 ari, tako da on sa onih 40 ari formira parcelu od hektar i 15 ari. Gavrilović Života daje za pošumljavanje 20 ari, a nadoknađuje mu se istom površine od naše oduzete parcele. Tako je naša njiva u potpunosti razdeljena. Zato po sadašnjem Zakonu o vraćanju imovine, mi nemamo pravo na povraćaj, zato što je naš posed otuđen. Kao da smo mi za to krivi, kada se vidi koliko je njih stavilo prste na našu njivu.

Često sam razmišljao da su nam nekim slučajem tada oduzeli ceo posed i njega bi prodali kao pomenutu njivu. Petar Lekić je udaljen od ove njive oko pet kilometara, pa se pitam šta je on mogao na njoj da proizvodi, kada se u to vreme zemlja obrađivala zapregom, to jest kravama. Kasnije smo ovu parcelu

kupili od njegovog sina. Života Gavrilović živi na neposrednoj udaljenosti, kao i Petar Lekić, s tim što Života u neposrednoj blizini ima još zemlje. Marinku Novakoviću nije bilo nimalo teško da dođe do naše zemlje, jer mu je Ljubomir Novaković, rođeni sinovac, tada bio šef Mesne kancelarije. Njegova reč je tada bila „Bog i batina“ i svi su je poštovali. Drugi Marinkov sinovac, Živomir Novaković, koji je bio knjigovođa u našoj Zemljoradničkoj zadruzi u sve ovo nije se mešao. Ljubomir je bio maher za sve mutne rabote. Sam Marinko radio je u Opštini, tako da su oni, u to vreme, bili seoska vlast.

Sila i dalje sili

U našem selu, u to vreme, školska zgrada je dotrajala. Da bi nam deca pohađala školu trebalo je sagraditi novu zgradu. Ljubomiru Novakoviću, „prvoj violini“ Bosute, iz samo njemu znanih razloga nije odgovaralo da se nova škola podigne na placu stare. On je odredio plac njegovog strica Marinka. Dogovorili su se da ovaj od svog imanja ustupi za školu 20 ari, a za to da mu se nadoknadi od naše zemlje. U svojoj nameri Ljubomir je imao i zdušnog pomagača Dragoljuba Tolića, načelnika Odeljenja narodne odbrane u Arandelovcu, nosioca „partizanske spomenice“.

Škola je sagrađena na takvom mestu, gotovo da je u koritu reke Bosute. Kada je 14. juna 1969. godine zahvatilo veliko nevreme i nezapamćena poplava, tada je poplavljena i novosagrađena škola. Tog dana je bila subota i deca nisu išla u školu, pa je to bila sreća u nesreći i izbegnuta je katastrofa. Tada je bujica odnela četiri vodenice, a tri domaćinstva uz reku, morala su da se isele na druge lokacije, jer su im kuće toliko bile oštećene da nisu više mogle da se koriste za stanovanje. To su : Radenko Petrović, Nikola Jovičić i Aleksandar Jovanović. Osim ovih, mnoga domaćinstva su pretrpela oštećenje kuće i zgrada. Tada im je Opština pomogla u saniranju štete, a mi meštani organizovano i pojedinačno.

Ljubomir Novaković je dobro znao da je ova parcela, gde je škola sagrađena oduvek plavljena od manjih kiša. Međutim, on je po svaku cenu nastojao da baš tu bude školska zgrada, ne misleći na moguće posledice. Tog dana samo Bog je deci i meštanima išao na ruku da mališani izbegnu vodenu stihiju i da ne dođe do velike katastrofe. Voda nije nadolazila postepeno, već su tri rečice naišle na jedno ušće, stvarajući nagli talas, visok nekoliko metara koji je nosio sve pred sobom. O toj poplavi se i danas često priča u selu, a tih zastrašujućih nekoliko trenutaka najbolje se seća Siniša Milinković, koji je uspeo da spase porodicu Nikole Jovičića da ih ne proguta poplava. Sva Nikolina stoka završila je u vodenoj stihiji.

Tako je Ljubomir Novaković spojio svoju želju i ondašnju moć i škola je sagrađena samo jednu kuću od njegove. Selo zna šta se iza toga krije. Ljubomir je osećao svoj dug ili greh prema stricu Marinku, zato što ga je na neki način prisilio da dâ svoju zemlju za školu, kako bi ostvario svoju želju, pa je morao i da mu se za uslugu revanšira. Njegov doprinos bio je u tome što je Marinko objedinio taj školski plac i onaj za pošumljavanje i od naše zemlje dobio hektar i 15 ari. Zbog ovakvih tadašnjih ličnih kalkulacija, nama se sada ne vraća ni kvadrat naše zemlje. Novi je Zakon te tadašnje malverzacije isključio, pa po njemu se štite ti vlasnici, a nama pravim vlasnicima zemlje, uskratio sva prava.

Ne mogu, a da ne napišem nešto o starom školskom placu. Lokacija škole je bila na jednoj prelepoj uzbrdici sa dosta drveća i zelenila. Sve je izgledalo kao da je iz neke bajke. Školu i dvorište sa dve strane obavijao je voćnjak, dok je sa druge strane bilo listopadno drveće. Ispod školskog dvorišta proticala je reka, a uz nju vrbe i jove, prečnika od preko jednog metra. Tom prostoru gde je bila škola nikada nije pretela opasnost od poplave. Na tom placu postoji i česma koju su stari ljudi nazivali manastirskom vodom, jer se tu, u davna vremena, nalazio manastir Slepog Grgura. Sada se obavljaju iskopine starih temelja i utvrđuje se iz kog veka manastir datira. Sa pomenute

česme, mi deca smo pili vodu i koristili je za školske potrebe. Mnoge generacije iz našeg sela su pohađale četvororazrednu školu u tom prelepom šumadijskom krajoliku u uvek su se divile lepoti. Nije ni čudo što je sve to bilo čarobno, kada se zna da su svi srpski manastiri građeni na najlepšim mestima. Kada se upoređi ova današnja zgrada škole i njeno dvorište sa onom nekadašnjom zgradom, dolazi se do dve sušte suprotnosti. Nova je između ćudljive reke i prašnjavog puta, a da je sagrađena na temeljima prve škole bila bi prava lepotica, koju bi često pohodili arheolozi, istražujući stari manastir. Staro školsko dvorište više nema ni jednog obeležja da su tu generacije i generacije dečaka i devojčica sticali prva znanja i da su danas ugledni lekari, profesori, inženjeri, novinari. Kada su staru školu srušili, dvorište je godinama davano u zakup za ispašu stoke. Sada, iz godine u godinu, sve više zarasta u korov, kao i sve njive koje se ne obrađuju.

Neuništiva birokratija

Kakvi su odnosi sa tim ljudima koji su poželeti i u nadoknadu dobili našu zemlju? Oni su ne samo dobri, već i prijateljski. Naša kćerka Zlatica je udata za Milana, unuka Živote Gavrilovića, jednog od korisnika naše zemlje. Ali, mi i dalje želimo našu imovinu. Nama naše, njima njihovo, a prijatelji ostajemo i dalje.

Miodrag Novaković, unuk pokojnog Marinka je najviše koristio od naše imovine, ali naše porodice su u dobrim odnosima. Kada smo udavali kćerku pozvali smo ga na svadbu, iako nismo bili u takozvanoj zvanici, a on se odazvao. Ti ljudi su imali želju da im se nadoknadi baš od naše imovine, ne hajući kako ćemo se mi osećati i kakav će naš položaj biti. Moj deda i svi mi, dobro znamo kako smo to podneli, ali to se ne zaboravlja i ne preboleva. Ako jednog dana dođe do revizije postojećeg Zakona i nama se vrati naša zemlja, a njima njihova, pouka bi bila da niko ne uzima ništa

tude. Naša želja je jedino da Republika Srbija bude prema nama pravična kao i prema onima kojima je vraćena imovina. Da se i mi posle toliko godina nađemo na svome.

Koliko se sećam, ideja o vraćanju zemlje potekla je od Socijalističke partije Srbije, pred prve višestranačke izbore 1990. godine. Taj Zakon je usvojen u novoizabranoj Skupštini, u kojoj je bila većina poslanika iz partije koja je predložila narečeni Zakon. Po usvajanju tog Zakona osećao sam se kao čovek niže vrednosti, u duši ponižen, u odnosu na one kojima je vraćena zemlja. Ispada da je naš doprinos ovoj državi manji od onih koji su dobili svoje dedovine i očevine. Zemlja nam je po istom Zakonu oduzeta kao višak iznad 10 hektara, pa je po novom Zakonu treba vratiti svima. Sigurno da agrarna reforma nije bila zamišljena da se zemlja uzme, pa onda da se rasparčava na sitne posede i da služi u svrhu potkusurivanja i podmirivanja nečijih interesa. I baš zbog tih, ondašnjih nečijih interesa, nama je uskraćeno pravo da budemo svoji na svome.

Ispraćaj u Švajcarsku

Kada sada pogledam ugovor sačinjen između Šumskog gazdinstva Kragujevac, sekcije Arandelovac i korisnika

nadoknade oduzete imovine, jasno se vidi da su oni ove zamene sporazumno činili, ne osporavajući jedni drugima korišćenje tih zamena. Sa Zakonom o vraćanju zemlje seljacima trebalo je revidirati ovakve ugovore kako bi se izvelo pravo stanje stvari, a ne omogućiti onima koji su na razne načine došli do tuđih parcela da i dalje ostanu njihovi vlasnici.

Na našoj oduzetoj zemlji ništa nije sagrađeno niti zasađeno, pa smo smatrali da će nam zemlja biti vraćena. No, nije bilo tako. Zašto onima koji su dali za pošumljavanje ne vrate njihove parcele, a nama naše koje su oni dobili u nadoknadu? Tim pre, što su oni te parcele menjali na dobrovoljnoj osnovi i tako dobili zemlju koju su želeli, a takvom razmenom učinjena je nepravda prema nama, starim vlasnicima. Ovim oni ne bi bili oštećeni, već naprotiv, bili bi u dobitku. Naime, oni su trideset godina obrađivali parcelu bez ikakve nadoknade i imali takvu dobit koju nikada ne bi mogli da ostvare na parceli koju su dali za pošumljavanje. Na drugoj strani, sada bi dobili šumu koja je rasla, dok su oni ubirali prihod od naših parcela. Zamislite šumu i stabla u njoj, sada stara više od trideset godina. Mogu bar da nam za sve to kažu hvala!

Ukoliko Republika Srbija želi da ispravi ranije učinjenu nepravdu i ne bude „prema nekom majka, a prema nekom maćeha“, ja kao njen građanin – seljak, preporučujem da to uzmu u ponovni postupak. Ne mogu da zaboravim da je posle parlamentarnih izbora predsednik Slobodan Milošević obećao da moramo imati pravednu državu. Tome se uvek i nadam, a mislim da je to želja svakog poštenog čoveka.

Što se tiče placa za izgradnju seoske škole, mislim da tu postoji rešenje. Zapravo, škola je građena za potrebe celog sela i meštani bi trebali da porodici Novaković nadoknade parcelu. To bi bilo pravo rešenje, a ne da se pojedinačno taj problem rešava kroz ustupanje naše zemlje. Nije škola građena samo za našu decu, niti je zemlja koja je data Marinku Novakoviću bila državna. Oni koji su zemlju otuđivali i pokazivali ličnu „dobrodušnost“ na tuđoj nevolji, mislili su, valjda, da će Zakon

o vraćanju zemlje doći mnogo kasnije ili ga uopšte neće biti, pa su delili i usitnjavali naš posed.

Prodaje mi moju dedovinu

Sve ovo što pišem, pišem kao čovek koji živi u toj sredini i poznaje sve pojedinosti i prilike oko gradnje škole. Valjda je svakom jasno da ako postoje neke zajedničke akcije, od interesa za celo selo, pa i šire i da treba tako ubuduće i da ostane, onda bi bilo realno i pošteno da škola promeni sadašnji naziv i da se zove Osnovna škola „Radovan Danilović“. Po svemu sudeći, moj pokojni deda je bio jedini donator ove škole, kada se nama, njegovim naslednicima, oduzeta zemlja ne vraća. Međutim, moj deda je bio skroman čovek, a takvi smo i mi njegovi naslednici, pa nam i nije želja da se kitimo takvim epitetima, ali nam je želja da buduća pokolenja znaju za celu ovu „ujdurmu“ od strane nekadašnjih seoskih moćnika, za nepravdu učinjenu od one, ali i ove vlasti. Deda je bio pravi seljak, a i mi, njegovi naslednici! A zna se šta seljaku pripada: njiva, livada, voćnjak, ali i da država stvori uslove da može da ostvaruje dohodak i sebi i drugima.

U našem selu oduzeto je 30 do 40 hektara zemlje od 10 do 20 domaćinstava. Veličina oduzetih parcela je od 55 ari, pa do 9 hektara. Sada kada je vraćena zemlja, jedino nama, po novom Zakonu nije vraćen ni jedan kvadratni metar, jer je sve otuđeno iz državnog sektora. Ima domaćina kojima je vraćena sva oduzeta zemlja. Nije naša parcela otuđena što je bila najbolja, već zato što nije imao ko da brani da ona ostane u državnoj svojini.

Miodrag Novaković, Marinkov unuk, kome je pripala površina od jednog hektara i petnaest ari, odmah po donošenju Zakona o vraćanju zemlje, oglasio je da prodaje ovu parcelu. Razgovarao sam sa njim o mogućoj kupovini i on mi je tražio čak 20.000 maraka. Kasnije sam čuo da je taj iznos povećao na 35.000 maraka. Normalno da nisam prihvatio cenu, jer je stvarna vrednost parcele neuporedivo niža. Valjda je čovek računao na to

što je njiva uz moju kuću, pa kao veli, uhvatiće me na sentimentalnost. Govorio mi je da je kupim, kajaću se zbog toga, jer tobože, ima zainteresovanih za kupovinu.

Prošle su, međutim, godine, a on njivu još nije prodao. Ipak, to je bila njegova velika smelost da me savetuje da kupim ono što treba da bude moga strica, tetke, majke i moje. Čovek je, verovatno, mislio kako ja u Švajcarskoj olako zarađujem novac i da ću po svaku cenu kupiti plac uz svoju kuću. Voleo bih da je on i mnogi drugi bar jednom video naš rastanak sa decom, majkom, rodbinom, kada smo godinama odlazili u tuđinu, „trbuhom za kruhom“. Kada sam počeo kao sezonac da odlazim u Švajcarsku, jedna kćerka je imala sedam, a druga pet godina.

Majka ostaje sa njima u podmaklim godinama. Od tada nisam nikada sa svojim najdražima proveo Novu Godinu, Uskrs, Božić, dečje rođendane i sve one praznike koji su najlepši i najtopliji u krugu svoje porodice. Nisam bio u prilici da vidim kako su mi deca polazila u školu, da odlazim na roditeljske sastanke, da ih savetujem, da s njima bolujem velike i male boginje, da ih mazim u očinskom krilu, da ih pripremam za život odraslih ljudi i da ih nikada ne budem željan. Sve te poslove oko naše dece, na svoja pleća, preuzela je moja majka, njihova baba. Za mene i moju suprugu to je bila olakšavajuća okolnost. No, to je naša sudbina i tako je, valjda, moralo biti.

Komentarišem da mi bude lakše

Kada je prvi put najavljeno vraćanje zemlje, još pre donošenja tog Zakona, pojedinci su mislili, oni kojima zemlja nije oduzimana, da to sada ne treba okretati. O tome su govorili čak i oni koji nisu zapamtili to vreme oduzimanja zemlje, kao ni gnev ni tugu tih nesrećnika. Govorili su, kako je davno bilo, da je to sada državna zemlja i da o tome više ne treba raspravljati. Na sreću mnogih, te paušalne ocene pojedinaca koje nije zadesila agrarna reforma nisu uvažene.

Namera mi je da još jednom istaknem da je u svemu ovome uticaj pojedinih ljudi bio odlučujući. Taj uticaj bio je na neki način i putokaz mog životnog puta. Pojedinci su ispoljavali ličnu moć u oličenju neprikosnovene vlasti nad nedužnim ljudima koji nisu imali načina da se zaštite od njih. Oni su sami, u mnogim mestima, proizvoljno i bahato određivali kakav će kome namet učiniti, a pod izgovorom da je to u interesu države i prosperiteta. Tako je većinom bilo u zabačenim mestima, gde je jedan polupismen čovek rešavao sudbine jedne sredine.

Sreća je naša što je to vreme daleko iza nas, a nesreća što su ostale duboke posledice. Nadam se da se mnogi problemi, a posebno oni koji tište mene i meni slične moraju rešavati. Moram još jednom podvući obećanje, da moramo imati pravičnu državu, pa makar ona bila i oštra, a što je država pravičnija, tu je manje sporova sa njom. Moja porodica i porodica mog strica za državu su dosta dali, pa se sada pitam: Šta bi mi trebalo da radimo? Da se sporimo sa državom? Moj brat od strica Miroљjub i ja preko 20 godina radimo u inostranstvu, on u Norveškoj, a ja u Švajcarskoj i sve to vreme ulažemo u izgradnju zemlje i našeg sela. Tamo u dalekom tuđem svetu imamo nostalgiju za našom „Jugom“ koja nam je na srcu i zar da se sa njom sporimo?

Gradevine koje smo u našim domaćinstvima sagradili za naše potrebe, one su trajne vrednosti, a samim tim to je i državno dobro. Koliko je samo država imala koristi od naplate poreza na kupljeni građevinski materijal. Radnici koji su radili kod nas, dobijali su pristojne zarade, koje su potom trošili u ovoj državi. Sav novac koji sam zarađivao u Švajcarskoj slao sam deci i majci preko „Jugobanke“, čiji sam bio štediša. I mene je zadesila ista situacija kao i ostale štediša. Smatram kada se jednog dana reši životno pitanje našeg naroda, možda će doći na red stara devizna štednja. Novac sam dobrovoljno davao, jer sam verovao državi. Te države nema u onim granicama kada sam novac ulagao, a sadašnja Jugoslavija je u velikim teškoćama i štediša moraju da pričekaju. Preko „Jugobanke“ dao sam i izvesnu svotu novca za privredni preporod Srbije. Ni malo, ni mnogo, prema mojim mogućnostima.

Naš pokojni deda nije doživeo da nepravda oko vraćanja bude ispravljena. Izgleda da to nećemo doživeti ni mi, njegovi unuci. Mi imamo našu decu, pa me je strah da će i njih zadesiti, po ovom pitanju, ista sudbina. Neće valjda i oni da se nadaju pravdi i da svaki dan, sa kućnog praga, posmatraju te parcele njihovih dedova i da razmišljaju o tadašnjoj vlasti koja je seljacima oduzela zemlju. Da li će moji potomci moći da tako nešto poveruju? Taj odgovor neka ostane za budućnost.

Brat i sestra od strica Miroljub i Milijana

Autor – pisac Zakona, gospodin Vladimir Davidović, je izjavio da je dovoljno upoznat sa predlozima u javnoj raspravi po pitanju vraćanja oduzete zemlje. Istaknuto je, kako se to zemljište, oduzimano iz društvene svojine, oduzimalo na nenormalan način. I pored takve javne rasprave usvojen je predloženi Zakon, bez dopuna iz javne rasprave. Autor Zakona, dalje kaže da su kroz član 1. stav 4. pokušali da zaštite ranije

vlasnike oduzetog zemljišta. Naime, oni imaju pravo na nadoknadu kroz drugo, odgovarajuće zemljište, odnosno novčanu nadoknadu ukoliko drugog odgovarajućeg zemljišta nema ili se ne može obezbediti. Kod usvojenog Zakona nije mi jasna namera predlagača, jer za nas mnoge on odudara od objektivnosti. Obećanje je da se ispravi počinjena nepravda, a Zakon govori o nekakvoj zaštiti kroz koju raniji vlasnici imaju pravo nadoknade. Pitam se od koga se to raniji sopstvenici zaštićuju? Da li od onih, koji su na njima poznat način, došli do parcela? Neka se nađe jedan od njih, koji može da se požali da je dao svoju bolju parcelu, a uzeo lošiju. To je trebalo da uzme u obzir gospodin Davidović, pisac novog Zakona o vraćanju zemlje. Zakon je zaštitio profitere, a nas stavio na marginu, uz mogućnost nadoknade „na kašćicu“. Zar da idemo od kancelarije do kancelarije, sa ispruženim rukama, kao prošnjaci, da nam se plati ono što su nam silom uzeli? Novi Zakon je one, koji sada obrađuju naše parcele i koji su, valjda, decenijama imali zebnju i strah, a možda i grižu savesti, osokolio i otklonio im slutnje da će doći vreme da svako bude na svome. Za njih je taj Zakon podsticaj da i ubuduće, kad im se ukaže prilika, mogu profitirati. Ukoliko je Vlada imala stvarnu želju da nam ispravi nepravdu, zašto nije, na primer, pozvala stotinu onih čija je zemlja oduzeta, pa otuđena i isto toliko onih kojima je zemlja data, pa da se sa njima, licem u lice, porazgovara. Da se vidi čiji su argumenti jači i kome ta zemlja treba da pripadne. Nepoznato je šta Zakon predviđa ako ne dođe do sporazuma po ovom Zakonu, a država hoće to pitanje da reši i da ga skinе sa dnevnog reda. Posle usvajanja ovog Zakona nisam čuo nikakve ocene od onih koji su bili za to da se nepravda ispravi, da znamo kakve je koristi od svega toga bilo. Možda je za nekoga dovoljno što je vraćena zemlja prvobitnim vlasnicima, ali sa vraćanjem treba nastaviti do poslednjeg ara. Ovo vraćanje je uradila Republika Srbija, a možda bi tu zemlju trebalo da vrati Savezna Republika Jugoslavija, tim pre što je zemlja oduzimana

po saveznom zakonu. Zato bi Savezna vlada u tome morala da dâ svoj doprinos.

Zakon posvađao i najrođenije

U sredini u kojoj živim, oduzimana je i sada je vraćena zemlja. Svedok sam sprovođena agrarnog zakona. Novi Zakon, ne samo da nije ispravio počinjene greške i nepravde, već je stvorio nove nevolje i zlu krv među seljacima. Zavadio je brata sa bratom, sestru sa sestrom, uništio normalne vekovne odnose sa porodicama. Evo i primera. Branku Miletiću iz Vukosavaca kod Arandelovca oduzeto je više od hektara zemlje. Njegov pašenog Dobrivoje Marković je zamenio svoju zemlju za te oduzete parcele. Godine su prolazile, njihovi odnosi su bili korektni, a u međuvremenu je Branko umro. Kada je sad zemlja počela da se vraća, jezik je kazao šta godinama leži na srcu. Rođene sestre, koje su na istim grudima odgajane, zavadile su se zbog te zemlje i ne govore jedna sa drugom. U selu Dragolj, opština Gornji Milanovac, ima još jedan primer. Milisavu Lomiću je oduzeta zemlja do koje je putem zamene došao Milenko Lomić. Kada je najavljeno vraćanje zemlje, Milisav uđe u svoju nekadašnju njivu, poseje neke useve, ali se tada usprotivi Milenko. Dođe do oštre svađe i zamerke i u svemu je sud imao posla. Po sadašnjem važećem Zakonu „pravda“ je na strani novog vlasnika Milenka. Milisav i njegov sin Branko ostali su uporni, tim pre što su znali kako je ta zamena nekada izvršena, pa su hteli pošto-poto natrag svoju parcelu i ponovo je usledio sud. Sada kada Milenko reši da radi na toj njivi, on prijavi policiji da ga čuvaju dok radi. Ovo su samo dva od ko zna koliko primera. Znači, državna vlast je napravila svađe među najrođenijima. Kada se pojedinci sami među sobom zamere, to nije tako strašno, oni se lako pomire. Ali, kada država svojim nepravednim zakonima posvađa narod, onda je to ozbiljna stvar i to se ne oprašta lako. Mi seljaci ne možemo biti

advokati, ali i sa ovim stepenom obrazovanja razlikujemo i dobro osećamo pravdu i nepravdu.

Jovanova kuća i oduzeta parcela

Razlog zbog koga nam se ne vraća zemlja nema pokriće. Kakvo nam je to objašnjenje da je naša zemlja otuđena iz državne svojine i zato ostaje kod novih vlasnika? Šta smo mi stari vlasnici tu krivi i kako smo mogli da sprečimo njeno otuđivanje? Zašto se i nama ne vrati zemlja, kao onima koji su došli do svojih parcela? Zašto se štite profiteri koji su u našim njivama i kao da će u njima večno ostati? Ti ljudi su kroz našu zemlju zaista i profitirali, jer su dali svoje loše parcele, koje su mogli jedino da pošume, a uzimali obradivu i znatno vredniju i plodniju zemlju. Oni, moćnici, koji su našu zemlju davali, činili su to velikodušno, ne vodeći računa što se posed rasparčava, usitnjava, što niče nova međa. Već sam napisao koliko je samo Marinko Novaković dao zemlje za pošumljavanje, a koliko je dobio za uzvrat. Zar to nije profiterstvo? Kao i to što njegov unuk sada meni moju dedovinu prodaje po astronomskoj ceni. Da nije reč o profiterstvu i oni bi sada tražili da se njihove

„prdolesnice“ nadoknade. Oni su i sada podmireni kako njima odgovara. Mi smo i pre više od četiri decenije i sada oštećeni i to od dva različita vladajuća sistema. Kako se sve ovo može razumeti?!

Na kraju moram da spomenem i to da smo mi pre nego što je naša zemlja otuđena iz društvenog sektora, podnosili molbu da damo drugu parcelu u zamenu za oduzetu, međutim, Ljubomir Novaković je i ovog puta odbio našu molbu. Svi konci su tada bili u rukama tog šefa Mesne kancelarije.

Zato, to što kažu da nam se vraća zemlja što je otuđena, to je isto kada bi pri eventualnom vraćanju stare devizne štednje neko rekao da neke štediške ne mogu dobiti svoj novac, jer je otišao u one republike koje nisu u sastavu sadašnje Jugoslavije. Ili pak, novac koji smo dali za privredni preporod Srbije da država jednog dana ne vrati, uz obrazloženje da su pare uložene u preduzeća koja su otišla pod stečaj. U oba slučaja mi nismo pitali kuda će novac da ode. Pa iako ode u nepovrat imaću utehu da sam ga dobrovoljno dao. Zemlju nismo dobrovoljno dali, sa nje smo nasilno isterani. Kada stanem na kućni prag, pogledam ispred sebe, vidim zeleno prostranstvo i srce mi sa uzdisajem zavapi: Zemljo moja, zemljo mojih predaka, zemljo!

Titova sila nas je isterala sa našeg poseda. Na žalost, ti poslušnici isterivanja i otuđivanja našeg poseda su bili ljudi iz našeg sela čija imena sam pomenuo. A ti isti dobrovoljni poslušnici Titovog sistema su generacija mog pokojnog oca, zajedno su išli u školu, družili se kao dečaci, zajedno su išli na ondašnje vašare, zajedno mobilisani, zajedno na Sremski front otišli, zajedno su u rovovima bili, zajednički im neprijatelj bio protiv koga su se borili, zajednička im je želja bila da pobeđe, zajednička im je zamisao bila da se vrate živi i zdravi među svoje odakle su otišli i po tom povratku nastave život kao ranije, samo sada u oslobođenoj državi.

Sudbina je učinila da se moj otac nije vratio. Oni su se, hvala Bogu, vratili među svoje, na sreću i radost njih i njihovih roditelja.

Samo su po povratku zaboravili na ono što je zajedničko sa mojim ocem Obradom i da on, pokojnik u 21-oj godini počiva ispod granitnog obeležja, a prema nama činili su ono što su činili. Bilo, ne povratilo se!

Gospoda koja je bila na vlasti 1990. godine, obećala je vraćanje oduzete zemlje, a kako to obećanje nije ispunila, a već je od obećanja prošlo sedam godina, imam utisak da to i nije bila ozbiljna namera, već jedno predizborno obećanje. Obećanje je došlo u septembru, a višestranački izbori su bili u decembru iste godine, znači i nepravda i dalje teče, jer naša država je nakon majka, a nekom maćeha.

Jovan i Verka ove 2015. godine žive u selu Bosuta kod Arandelovca.

SADRŽAJ

Predgovor.....	6
Najmlađi robijaš.....	8
Maloletna zatvorenica.....	20
Osakaćena mladost.....	29
Nepravda teče (Sećanja i razmišljanja Jovana Danilovića iz Bosute zapisana 1997. godine).....	44